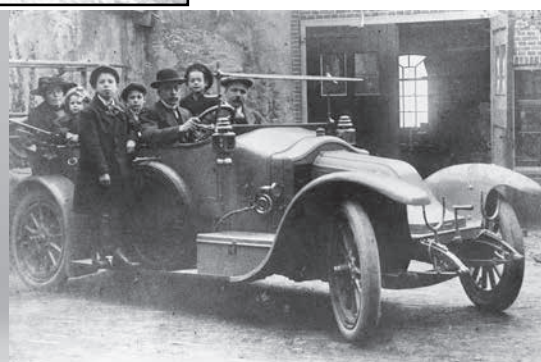

OudRhenen

jaargang 35 – mei 2016 – nr. 2

Aannemingsbedrijf

P. Looijen en Zn. b.v.

Utrechtsestraatweg 188, 3911 TX Rhenen

Tel. 0317-613876 / Fax 0317-618169

E-mail: info@plooijenenznbv.nl

- Verbouw en Nieuwbouw
- Schilderwerken
- Asbest Sanering
- Sloop- en Grondwerk
- Gebruikte bouwmaterialen
- Brand veilig maken gebouwen

Hof van Rhenen

*Rien en Ellen Nellestijn
heten u van harte welkom!*

Grutterstraat 17, 3911 KV Rhenen
0317-612101, www.hofvanrhenen.com

Bruiloftsfeesten | Recepties | Bedrijfsfeesten
Kraamfeesten | Verjaardagsfeesten

DRUKWERK
Drukwerk met
vijf sterren

PRINT
Flexibel
op rolletjes...

VORMGEVING
Eigenzinnige ideeën
uitbroeden

Drukkerij Cunera

Utrechtsestraatweg 200
3911 TX Rhenen

tel. 0317-61 29 38
fax 0317-61 33 91

e-mail info@cunerabv.nl
website www.cunerabv.nl

NABEWERKING
Passen zonder
puzzelen

DISTRIBUTIE
Opvallend veel-
zijdig op weg

Inhoud

4. **DE OPSLAG EN 'RIJNZIGT ANNO 1801' EEN MARKANT PUNT AAN DE RIJN BIJ ELST**
Nees van den Oosterkamp
13. **DE 'NIEUWE' STADSBRIEF VAN RHENEN UIT 1403**
Ad J. de Jong
16. **TWEE ZEVENTIENDE-EEUWSE AVONDMAALSBEKERS**
Willem H. Strous
21. **OUDE HUIZEN IN DE RHENENSE BINNENSTAD EN HUN BEWONERS**
HET PAND VAN GARAGE VAN DER HORST
Henk P. Deys, Ad J. de Jong en Ben W. van Laar

Colofon

Oud Rhenen, tijdschrift voor de Historie van Rhenen, uitgegeven door de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken
www.oudrhenen.nl

Erevoorzitter dr. H. P. Deys
Ereleden W.H. Strous
Ing. H.B. Gieszen

bestuur
voorzitter
drs. W. A. van Ommeren

secretaris
ir. G.H. van Nieuwenhuizen
Rozenlaan 72
3911 DX Rhenen
(0317) 61 4273

penningmeester
J. Klootsema, Rhenen
(0317) 74 12 03,
ING-bank: NL70INGB000 1211163

ledenadministratie
drs. ing. A. Pilkes-van Delft,
(0317) 74 10 82

leden
B.W. van Laar
A.G. Mulder
N.G. van den Oosterkamp
A.P. de Ridder
A.M. Uiterwijk
mr. C. Waiboer

redactiecommissie
J.M.D. Doorman
B.W. van Laar

redactie-assistent
E. A. M. Vlak-Derksen

inleveren kopij
Paardenveld 19, 3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

grafisch ontwerp
Michel Backus ('Idee en Ontwerp')

druk
Cunera b.v., Rhenen

© HVOR. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.

Auteurs die in dit tijdschrift publiceren geven daarmee onvoorwaardelijk toestemming tot het in digitale vorm opnemen in openbare databases.

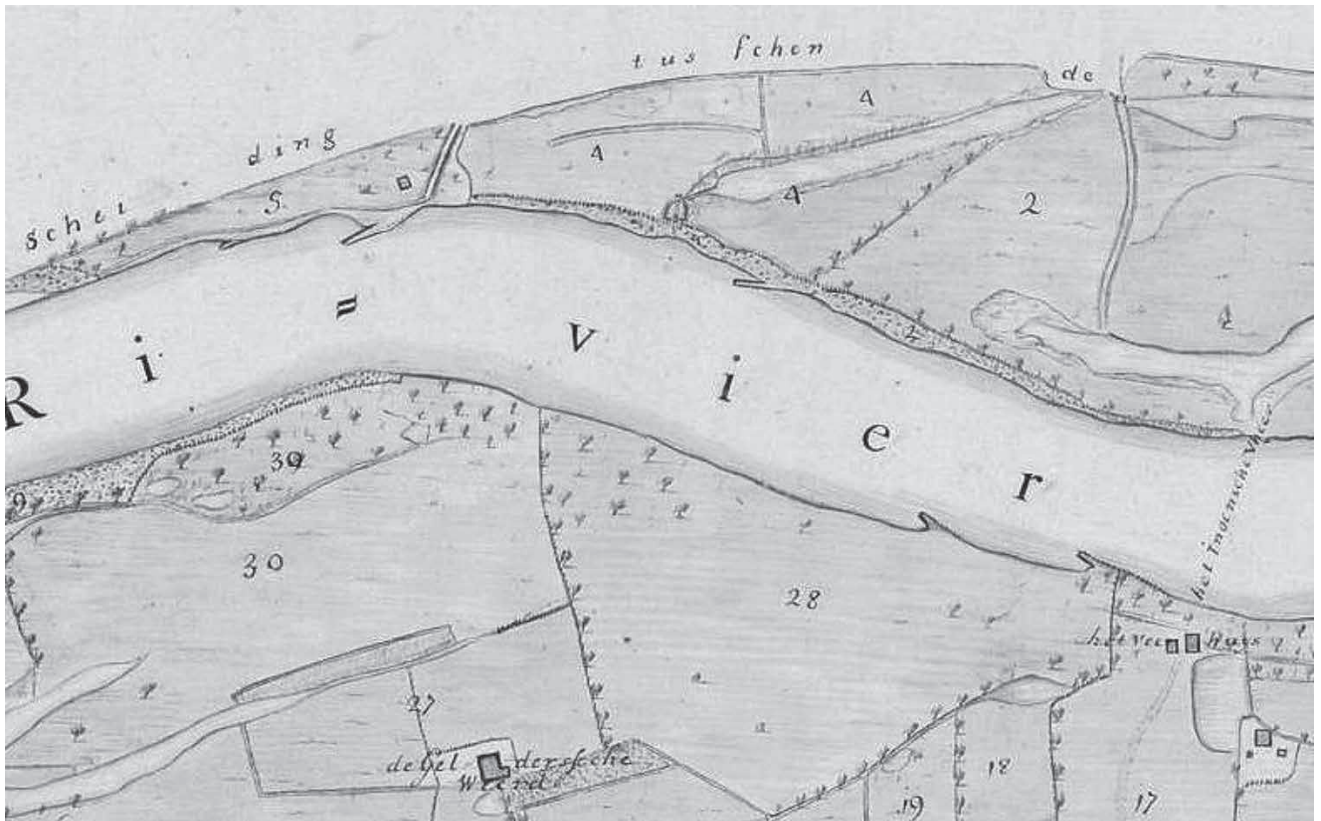

De Opslag en 'Rijnzicht Anno 1801'

Een markant punt aan de Rijn bij Elst

Nees van den Oosterkamp

Wie langs de Rijksstraatweg door Elst rijdt gaat er haast ongemerkt aan voorbij: de Opslag, een onopvallende, smalle weg naar de Nederrijn. Voor menig Elstenaar is deze weg echter onderdeel van een gewild ommetje, een wandeling naar de oude loswal aan de Rijn. Op dit punt aan de rivier vinden we ook een monumentale boerderij: 'Rijnzicht Anno 1801' staat er op de omlijsting boven de voordeur. Voor velen roept deze plaats herinneringen op aan de vorige bewoner, Dirk van Noort. "Vrijbouter aan de Rijn", zo omschreef Jan Bosch deze bekende Elstenaar in zijn gelijknamige boek. Over Dirk van Noort, die in het TV-programma *Showroom* landelijke bekendheid kreeg omdat hij niet geloofde dat er mensen op de maan waren geweest, is al veel bekend. Maar over deze interessante plek aan de Nederrijn, gevormd door eeuwenlange menselijke bedrijvigheid, is nog maar weinig gepubliceerd. In het kader van een onderzoek naar bewonings- en gebruiksgeschiedenis van grondgebied in Elst door de HVOR-werkgroep Elst & Remmerden willen we stilstaan bij dit markante punt aan de rivier.

Dit is een fragment van een oude kaart uit 1778 van het Kerspel Ingen in de Nederbetuwe. Links bovenaan is de Opslag te zien. Er stond toen al een huis op de plaats waar nu 'Rijnzicht Anno 1801' staat. In de met A gemerkte uiterwaard, genaamd 'de Tip', lag het sluisje waar ooit een waardmanshuis stond. De later meer oostelijk aangelegde veerweg is op deze kaart rechts als pad zichtbaar, maar loopt dood op een oude Rijnarm waarvan nu nog een restant bij het huidige veer te vinden is. Uit archiefstukken is niet vastgesteld dat dit pad toen als veerweg in gebruik was, terwijl er in 1778 nog steeds weggeld werd geheven aan de Opslag. Hiernaar wordt nog nader onderzoek gedaan. Aan de onderzijde is het kasteel Geldersweerd te zien en geheel rechtsonder Het Ingense veer dat toen al op de plaats lag waar we het nu nog vinden. De scheiding tussen Gelders en Utrechts gebied is bovenaan te zien. (Collectie: Het Gelders Archief)

OUDE RIVIERLOPEN

In de uiterwaarden bij Elst bevond zich ooit een stelstel van oude rivierlopen. In de tijd voordat de Rijn bedijkt was kon de rivier min of meer haar eigen weg kiezen. Door wisselende waterhoeveelheden en veranderende stroomsnelheden verplaatste de rivierloop zich regelmatig. Bij Elst vormde de

stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug een barrière die door de Nederrijn werd aangesneden. Zo ontstond de hoge steilrand die daarmee een natuurlijke waterkering vormt, waardoor aanleg van een winterdijk niet nodig is. Voordat de Nederrijn haar huidige loop aannam lag de hoofdstroom meer naar het noorden tegen de steilrand van de Utrechtse Heuvelrug aan.

Op deze uitsnede van een veel grotere rivierkaart uit 1838 is dezelfde situatie als op de vorige kaart te zien, maar dan 60 jaar later. De uiterwaarden bij Elst zijn nu volledig Utrechts gebied en het Ingense veer is bereikbaar via de Ingenseveerweg. Wat opvalt is dat er toen in de Rijn nog vrijwel geen kribben lagen. Het sluisje dat in dit artikel aan de orde komt staat op deze kaart duidelijk aangegeven. (Collectie: N. van den Oosterkamp)

In het steeds veranderende stelsel van rivierlopen vormden zich zandbanken die op den duur eilanden vormden. Deze zogenaamde middelwaarden kwamen op diverse plaatsen langs de grote rivieren voor en zijn vanwege de wat hogere ligging vaak plaatsen waar bewoning in de uiterwaarden ontstond. In de 15^e eeuw werden er in de uiterwaarden tussen Elst en Amerongen bij ordinantie van de Utrechtse Bisschop Gijsbrecht van Brederode zomerdijken aangelegd, waardoor de rivier wat beter in bedwang kon worden gehouden. Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw begon men met de aanleg van kribben om de hoofdstroom van de rivier nog veel beter te beheersen en de uiterwaarden te beschermen tegen erosie. Voor die tijd waren er al wel kribben aanwezig, maar die waren meestal bedoeld om landaanwas te bevorderen.

EEN NIEUWE PROVINCIEGRENEN

Tegenwoordig vormt de Nederrijn de grens tussen de provincies Utrecht en Gelderland. Ook in vroeger tijd was de rivierloop een natuurlijke scheiding tussen het Sticht van Utrecht

en Gelre. Deze scheiding lag toen echter een stukje noordelijker langs de Oude Rijn, een restant van wat ooit onderdeel van de hoofdstroom was. In de Elster Buitenwaarden vinden we die oude Rijnloop nog terug in de sloot die parallel aan de rivier door de uiterwaard loopt. De uiterwaard ten zuiden van deze sloot was vroeger Gelders gebied. Vanwege de invoering van een nieuw belastingstelsel naar Frans model werd in de Frans-Bataafse tijd een grenswijziging doorgevoerd. Uit oogpunt van efficiëntie voerde men een herschikking van de provinciegrens uit, waarbij de Nederrijn voortaan de provinciegrens en de grens tussen de Gelderse gemeenten

Lienden en Ingen en de Utrechtse gemeente Rhenen werd. De Elster Buitenwaarden, die voorheen voor een groot deel in Gelderland lagen en bij Ingen hoorden, werden daarmee volledig Utrechts gebied en toegevoegd aan de gemeente Rhenen. Voor Rhenen had deze grenscorrectie overigens nog veel meer gevolgen, want de Marspolder bij Lienden, vanouds Rhenens grondgebied, hoorde sinds die tijd bij Gelderland. Nadat Napoleon in 1813 werd verslagen en de Fransen waren vertrokken werd deze grenscorrectie niet meer terugdraaid.

DE WEIWEERD EN DE GERBERGERWAARD

Over de uiterwaarden bij Elst zijn diverse oude gegevens bekend. Drie bronnen bieden interessante informatie met betrekking tot het gebied waarover het in dit artikel gaat. De eerste bron is het Repertorium op de lenen van de Hofstede Culemborg, waar vanaf 1463 werd gesproken over een waard tegenover Wiel (het huidige Eck en Wiel), gebruikt door Johan Willemsz en Vastraad, strekkend van

Op deze foto, die waarschijnlijk begin jaren vijftig tijdens hoog water werd gemaakt, is de veerpont van het Ingense veer te zien die naast Rijnzigt in de oude havenkom is aange-meerd. (collectie: HVOR-Werkgroep Elst & Remmerden)

Klinkhamerwaard tot een waard afkomstig van Johan van Limbeek. Uiteindelijk wordt deze waard op 10-05-1622 door Fulvio Portone overgedragen aan Lubbert van Westrhenen, kanunnik bij het Kapittel van Sint Pieter te Utrecht. In het archief van dit Kapittel (HUA 220-628) komen we de overdrachtsakte tegen waaruit blijkt dat het ging om de zo-

strekke tussen de Rijn en de Spijkerkade richting Amerongen. Het gebied behoorde toen tot de Allemanswaard onder Elst en Amerongen. In 1877 verscheen in een deel van de Gerbergerwaard Steenfabriek van Klinkenberg en later Timmermans. Nu maakt dit gebied in het kader van 'Ruimte voor de Rivier' weer onderdeel uit van de Amerongse Bovenpolder. De meest oostelijke punt van de Gerbergerwaard grensde vroeger voorbij de oude afwateringssloot van de Klinkhamerwaard en het bijbehorende sluisje ten oosten van de Opslag aan de uiterwaard 'de Tip', gelegen in de Benedenste Klinkhamerwaard. Op het sluisje komen we verderop in dit artikel nog terug. Dit gebied bevindt zich tussen de Ingenseveerweg en de Opslag en behoort tegenwoordig bij het westelijk deel van de Elster Buitenwaarden. Een diagonaal door deze uiterwaard lopende scheisloot vormde ooit de zichtbare scheiding tussen de Klinkhamerwaard, de hiervoor genoemde Weiwaard en de Gerbergerwaard. Helaas maakte kleiwinning voor steenfabriek De Overbetuwe in de zeventiger jaren een einde aan deze historische grensscheiding en is hiervan

De Opslag omstreeks 1920. Als veerweg toen al ruim honderd jaar niet meer in gebruik. Vanwege de hogere ligging dan de oude Ingenseveerweg werd er bij hoge waterstanden door de veerschipper van het Ingense veer nog regelmatig naar de Opslag gevaren omdat de oude veel lager liggende veerweg eerder onder water stond. (collectie: N. v.d. Oosterkamp)

De Ingenseveerweg in 1935. In 1938 werd deze laaggelegen en bochtige weg vervangen door een kaarsrechte hoger gelegen veerweg. Het gebied waar deze weg aansluit op de Rijksstraatweg noemde men vroeger 'De Scheur'. Al in de 17^e eeuw bevond zich hier nabij Hofstede De Scheur een toegangsweg tot de Klinkhamerwaard. Het is aannemelijk dat deze toegangsweg de latere Veerweg is geworden. Het verkeersbord waarschuwde voor de tramlijn die bovenaan de belling, parallel aan de Rijksstraatweg, gelegen was. (collectie: N. v.d. Oosterkamp)

nu alleen nog op oude luchtfoto's en bewaard gebleven kaartmateriaal iets terug te vinden.

In de loop van de 17^e en 18^e eeuw kwam vrijwel de gehele uiterwaard in bezit van het Kapittel van Sint Pieter te Utrecht. Omstreeks het einde van de 18^e en het begin van de 19^e eeuw kwam hieraan een einde toen onder Frans bewind de Kapittelgoederen geconfisqueerd werden en in eigendom van de Staat der Nederlanden kwamen. Het beheer was sinds die tijd in handen van de Dienst der Domeinen. Deze overheidsdienst verkocht vanaf 1813 via openbare veilingen het vroegere kapittelbezit aan particulieren. Zowel de Weiweerd als de Gerbergerwaard zijn in het kader van dit artikel interessant.

Door beiden loopt de weg naar de Rijn, die we nu als de Opslag kennen, en in de Gerbergerwaard lag ooit het Elster veer en ontwikkelde zich de loswal, waaraan de Opslag later haar naam te danken had. Hier ontstond ook de bewoning op de plaats waar later boerderij 'Rijnzigt Anno 1801' werd gebouwd.

HET ELSTER VEER

Er zijn archiefstukken bewaard gebleven waarin gesproken wordt over het Elster vheir en de veerstad tot Elst. Al in de 15^e eeuw kwamen deze vermeldingen voor. In 1624 is Karel Vijgh, heer van Zoelen en ambtman van de Nederbetuwe, eigenaar van een voetveer bij Elst. Er is in die tijd veel gedoe over Spaanse troepen die pogingen ondernamen om via Gelre het Sticht van Utrecht binnen te dringen. In Elst gelegerde Stichtse troepen waren zo bang dat de Spanjaarden 's nachts het veer over zouden steken dat zij 's avonds de veer-

schuiten aan Elsterse zijde aan de ketting legden. Nadat de heer van Zoelen zijn soldaten aan Ingense zijde het veer liet bewaken keerde de rust weer. Omstreeks 1650 is het veer eigendom van de familie De Bedarides. Zij bewoonden het kasteel Geldersweerd in de uiterwaard aan de overkant van de Rijn tegenover de Opslag. Dit kasteel werd begin 19^e eeuw afgebroken en stond waar nu de grote zandwinningsplas ligt. Wanneer het veer meer naar het oosten is verplaatst, naar de plek waar zich het huidige Ingense veer bevindt, is niet duidelijk. Vermoedelijk is dit in de tweede helft van de 17^e eeuw al gebeurd, maar werd de Opslag nog wel als veerweg gebruikt. Op oude kaarten is te zien dat de Opslag toen nog de enige weg in de uiterwaard bij Elst was. Ook werd er door het Kapittel van Sint Pieter aan de Opslag vanaf de 17e tot begin 19e eeuw weggeld (tol) geheven op passanten naar het veer. Eind 18e / begin 19e eeuw kwam

hierin verandering en verscheen er een nieuwe veerweg in de Benedenste Klinkhamerwaard, meer oostelijk richting Remmerden. Deze weg volgde het tracé van een pad dat vanaf Hofstede de Scheur, gelegen bovenaan de Rijksstraatweg, de Klinkhamerwaard in ging. Omstreeks 1820 veranderde het voetveer in een groter pontveer, waarmee ook paard en wagen konden worden overgezet. Het veer was toen al bekend als het Ingense veer. Dit betekende echter niet dat de activiteiten aan de Opslag daarmee ten einde waren. Opmerkelijk is dat er in de 19de eeuwse advertenties en notariële akten over de Veerweg werd gesproken als het ging om de Opslag.

In de Amerongse Courant van 16 april 1891 stond deze vermelding over aanvoer van schapenmest. De aangevoerde mest werd niet alleen op Elsterse tabaksakkers gebruikt, maar ook vervoerd naar omliggende plaatsen.

Waarschijnlijk was deze weg toen in de volksmond zowel bekend onder de naam de Opslag als de Veerweg. Des te opmerkelijker omdat toen ook de Ingenseveerweg al volop in gebruik was. Mogelijk kwam dit voort uit het feit dat de wat hoger gelegen Opslag minder snel onder water stond en bij hoge waterstanden nog wel eens dienst deed als uitwijkmogelijkheid voor het Ingense veer. Men maakte dan gebruik van een roeiboot om voetgangers op deze wijze over te kunnen zetten. Nadat het Ingense veer in bezit was van een eigen motorboot, werd bij hoge waterstanden regelma-

tig de gierpont door deze motorvlet vanaf de Ingense zijde schuin de Rijn overgevaaren om bij Rijnzigt aan te leggen. Oudere Elstenaren bevestigden dat zelfs het veer Eck & Wiel – Amerongen van deze mogelijkheid gebruik heeft gemaakt. Voor de aanleg van verkeersbruggen waren bij hoog water de overzetmogelijkheden voor voertuigen zeer beperkt en bood de Opslag een geschikte uitwijkplaats om een verbinding van en naar de Betuwe te kunnen onderhouden. Aan deze situatie kwam een einde toen in 1957 de Rijnbrug bij Rhenen in gebruik werd genomen.

WONEN EN WERKEN IN DE UITERWAARDEN

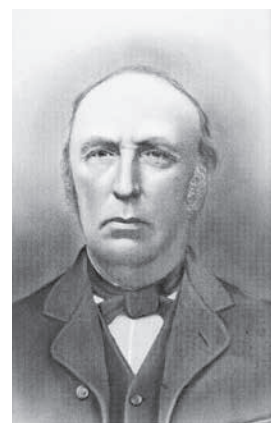
Het wonen op deze plaats aan de Rijn is al eeuwenoud. De in 1801 gebouwde boerderij Rijnzigt staat op de plaats waar voor die tijd al een ander huis stond. Bewoning op deze plaats of in de directe nabijheid daarvan is sinds het midden van de 17^e eeuw met zekerheid vastgesteld. Ten oosten van boerderij Rijnzigt mondde vroeger een afwateringssloot van de Klinkhamerwaard uit in de Rijn. Hier bevond zich

Elst, 29 Juni. Donderdag en Vrijdag ontving de heer G. van Altena, van Amerongen, met en voor zijne principalen, de heeren C. J. Sprangers en C. van Dongen, de gekochte schors of eek, zooals men in deze streken meest zegt. De schors is dit jaar van bijzonder goede hoedanigheid en mooi. Het bedrag hunner ontvangst is 75000 kg, dat is ruim 92 voer. De prijzen zullen zijn van 38 tot 40 gulden per voer. Als eene bijzonderheid wordt hierbij vermeld, dat een der afleveraars, de heer M. Veldhuizen, van Scherpenzeel, 95-jarig oudstrijder van Waterloo, nog zelf zijne eek hier bracht, en bij het wegen tegenwoordig was. Niet onaardig was ook het zeggen van iemand hier, wijzende op Veldhuizen, tot den 77-jarigen oud-strijder van de Citadel van Antwerpen, A. Lardé, die zich er bij bevond: »hij kan je vader wel zijn.»

ELST.

De aflevering van schors aan „den Opslag” is geëindigd. De aanvoer was minder groot dan voorgaande jaren, de hoedanigheid goed. Door den heer T. Hiensch, van Renswoude, werd ongeveer 100.000 K.G. ontvangen, door den heer van Altena, van Amerongen, ongeveer 50.000 K.G. Alles is voer Dongen bestemd.

Hendrik Johannes de Ridder (geb. 10-10-1829) was van 1876 tot aan zijn overlijden in 1909 eigenaar van Rijnzigt met bijbehorende loswal en toegangsweg de Opslag. Hij was een zoon van Hendrik de Ridder en Alida Quint. Zij was geboren in Rijnzigt en een dochter van Johannes Quint. Hendrik Johannes de Ridder was evenals zijn vader logementhouder in het monumentale pand Rijkstraatweg 20 te Elst, dat vroeger bekend stond als Logement de Zwaan en tevens wisselplaats van de diligence was.

(collectie J. de Ridder)

een sluisje waarbij een waardmansion heeft gestaan. Dit huis is in de 18^e eeuw afgebroken en is waarschijnlijk het huis in eigendom van het Kapittel van Sint Pieter, dat in het verpondingscohier van Ingen vermeld staat. Het sluisje heeft na aanleg van de stuwen bij Amerongen en Driel en een gewijzigd waterbeheer in de Elster Buitenwaarden haar functie verloren en werd buiten werking gesteld. De stenen doorgang in de zomerkade is echter nog aanwezig en duidelijk zichtbaar in het terrein. Uit het bewaard belevens archief van het Kapittel van Sint Pieter blijkt dat er voor het midden van de 17^e eeuw nabij de Opslag enkele kalkovens stonden, bestemd voor de productie van gebrande schelpenkalk die werd gebruikt om mee te metselen.

Oude veldnamen van uiterwaarden nabij Elst laten iets zien over het vroegere gebruik. Namen als den Boomgaard, de Koornweerd en het Akkertje maken duidelijk dat er in de uiterwaarden boomgaarden stonden en gewassen werden verbouwd. Hiervoor kwam het waardmansion aan de orde dat op zeker moment werd afgebroken. Ook in de Allemanswaard ten westen van de Opslag werden de daar aanwezige huizen afgebroken en verdwenen net als in de Klinkhamerwaard de akkers. Mogelijk is de aanleg van het Pannerdens kanaal tussen 1701 en 1709 een oorzaak. Dit kanaal diende om de watertoevoer naar de IJssel en de Nederrijn te verbeteren. Het doel was aan de ene kant een betere bevaarbaarheid van de rivieren te waarborgen. Daarnaast had het ook een strategisch doel. Door een betere regulering van de waterstand kon de Nieuwe Hollandse Waterlinie efficiënter onder water gezet worden. Het waterpeil in de Nederrijn werd er inderdaad hoger van, wat vooral in de beginperiode leidde tot dijkdoorbraken en overstromingen. Een andere

Een tweetal berichten uit de Amerongse Courant uit 1885 en 1890 over de schorshandel en het afleveren van schors aan de Opslag. Er wordt vermeld dat er 92 voer is ontvangen. Een voer is een oude benaming voor een wagenvracht die door één paard getrokken kon worden. Het ging hier dus om 92 wagenvrachten die elk 38 tot 40 gulden opbrachten.

De broers Dirk (links) en Hent (rechts) van Noort waren ooit bekende Elstenaren.
(collectie HVOR-Werkgroep Elst & Remmerden)

oorzaak voor het verdwijnen van bewoning en akkers uit de uiterwaarden zou kunnen liggen in het feit dat er tussen de 17^e en midden 20ste eeuw met regelmaat zeer strenge winters voorkwamen met veel sneeuw, ijs en daarmee gepaard gaande hoge waterstanden in de rivieren. Die hoge waterstanden en dichtgevroren rivieren, met in de dooiperiode veel kruisend ijs, waren een bedreiging voor aanwezige woonhuizen in de uiterwaarden. Zoals we verderop in dit artikel zullen zien kregen ook bewoners aan de Opslag daarmee te maken.

SCHAPENMEST EN KACHELROET

Over het lossen van schepen aan de Rijn bij Elst zijn gegevens bekend uit de 17^e eeuw. Het is niet helemaal zeker, maar wel aannemelijk dat het hierbij gaat om de loswal bij de Opslag, waar turf, afkomstig van de andere kant van de Heuvelrug, werd verscheept. De meeste gegevens

over laad- en losactiviteiten aan de Opslag stammen uit de 19de en vroeg 20ste eeuw. Vooral oude krantenberichten laten een goed beeld zien van de vele activiteiten die op dit punt plaatsvonden. Wat opvalt is dat er grote hoeveelheden schapenmest uit Zeeland en Zuid-Holland werden aangevoerd, bestemd als bemesting voor de tabaksteelt. Een ander opvallend product, waarvan scheepsladingen vol uit de grote steden werden aangevoerd, was kachelroet, eveneens bestemd als meststof voor de tabak. Een negentiende-eeuwse encyclopedie sprak over "Het roet uit onze kachelpijpen en schoorsteenen is eene uitmuntende meststof en wordt duur betaald." Met de kennis van nu denken we daar inmiddels toch heel anders over en wordt de door roet vervuilde grond nu duur betaald.

EKSCHORS

Een product dat met grote hoeveelheden via de Opslag werd verscheept naar elders was eikenschors, of eekschors zoals het vroeger werd genoemd. Al sinds de middeleeuwen werd er eikenhakhout geteeld dat om de 10-15 jaar in mei of juni werd gekapt. Het hout werd meestal gebruikt als brandhout of boerengeriefhout (gebruikshout op de boerderij). De schors die losgeklopt en geschild werd was waardevol omdat het looizuur bevat. De natuurlijke looistof (run) uit eikenschors werd in leerlooierijen gebruikt om dierenhuiden tot leer te looien. Vanaf de Utrechtse Heuvelrug, maar vooral uit de

VERKOOPING
van
Nagras en Peppelen-Boomen,
op de Klinkhamer,
te ELST bij RHENEN.

Op **VRIJDAG** den
negenden September
1881, 's namiddags
om 6 uur, zal bij **J. J. DE**
KOCK, op »DEN OPSLAG», te ELST,
publiek worden verkocht:

Voor Vrouwe
Douairière de Beaufort—Stoop:

- 9 perceelen **HOOIGRAS** op de Tip en Rijswaard.
- 6 perceelen **HOOIGRAS** langs de Laan.
- 2 perceelen **HOOIGRAS** in het Schut-hok.
- 18 perceelen **PEPPELEN-BOOMEN**, staande op de Scheur.

Aanwijzer **CRIJN VAN BAREN**.
Informatiën ten kantore van **J. DE**
RIDDER Fz., te AMERONGEN.

Een advertentie uit de Amerongse Courant in 1881 over een openbare verkoping van hooigras en populierenhout op de Klinkhamer bij J.J. de Kock aan de Opslag in Elst.

Op deze heel oude foto van de Opslag is te zien dat schepen vroeger vlakbij het huis afmeerden langs een gemetselde kade. Deze situatie is later enkele keren gewijzigd, waarbij de losplaats steeds verder van het huis afkwam te liggen. (Collectie: H.P. Deys)

Gelderse Vallei (omgeving Scherpenzeel en Renswoude) werden vroeger grote hoeveelheden eekschors met paard en wagen vervoerd naar de Opslag in Elst om vandaar verscheept te worden naar leerlooierijen in Noord-Brabant. Vooral naar Dongen en naar plaatsen als Waalwijk en Drunen, die gelegen zijn in de Langstraat, een gebied in Noord-Brabant dat eeuwenlang het centrum vormde van de Nederlandse leer- en schoenenindustrie.

Waarschijnlijk heeft de Opslag haar naam te danken aan de opslag en het verschepen van eikenschors. Het via Elst per schip vervoeren van schors naar Brabant zou wel eens eeuwenoud kunnen zijn. De Visserweg in Elst werd ooit 'de Brabantsche steegh' genoemd en maakte deel uit van een oude verbindingroute vanaf het Elster veer over de Heuvelrug richting Scherpenzeel. Het is goed mogelijk

Op deze oude afbeelding zijn naast het achterhuis en de vroegere tabaksschuur van Rijnzigt ook het nabijgelegen Hooge Huis (midden) en korenmolen 't Wissel (links) te zien. (Collectie: H.P. Deys)

dat die oude naam te maken had met het vervoer van eekschors naar Brabant.

In de eerste helft van de 20ste eeuw kwam er een einde aan de handel in schors. Import van buitenlandse looistoffen en opkomst van chemische middelen die natuurlijke stoffen vervingen maakten dat de behoefte aan eikenschors voor de leerindustrie afnam en uiteindelijk verdween. Ook de opkomst van moderne transportmiddelen als railvervoer en vrachtauto's heeft er toe bijgedragen dat het vervoer van schors per schip afnam. De loswal bleef echter van belang en ook het nabijgelegen huis Rijnzigt nam als koffiehuis en tapperij een belangrijke plaats in.

EIGENAREN EN BEWONERS VAN RIJNZIGT

De uiterwaard waar het huis zich bevindt is lange tijd in erfpacht en/of eigendom geweest bij leden uit het geslacht Quint. In de 18^e eeuw woonden hier Evert Quint en zijn vrouw Helena van Werkhoven met hun gezin. In 1801 liet hun zoon Johannes Quint¹ (als tweeling samen met broer Evert geboren op 16-07-1753 en overleden op 05-02-1820) er een nieuw huis bouwen dat we nu kennen als 'Rijnzigt Anno 1801'. Johannes was op 10-08-1788 getrouwd met Metje van Ommeren, afkomstig uit Ingen. Zij kregen 4 dochters, waarvan de jongste, Angenietje, in 1830 trouwde met Pieter Hendrik van Laar. Rijnzigt was door vererving hun eigendom geworden. Angenietje overleed in 1834 op 33 jarige leeftijd. De oudste van hun 2 dochters, Metje Helena, geboren op 14 november 1830, trouwde in 1848 met Wouter van Altena uit Renswoude. Ook zij kregen door vererving Rijnzigt in eigendom. Metje Helena overleed 24-02-1866 op 35 jarige leeftijd in het kraambed. In 1874 overleed Wouter, waarna Rijnzigt in 1876 verkocht werd aan Hendrik Johannes de Ridder, logementhouder te Elst. Vanaf die tijd werd het jarenlang verhuurd. Huurders waren o.a. Jerphaas Jan de Kock en zijn vrouw Josina van Sijll, Jan Willem van Bronkhorst en zijn vrouw Catharina Petronella Dorothea Ficke. Sinds 1898 waren Roelof van Noort en zijn vrouw Anna Maria van Ommeren de huurders. Nadat in 1909 Hendrik Johannes de Ridder overleed, werd Rijnzigt eigendom van zijn zoon Albertus Johannes de Ridder. Hij verkocht het in 1919 aan de toenmalige huurders Roelof van Noort en Anna Maria van Ommeren. Nadat Roelof kort na aankoop in 1919

De kunstschilder Johan Mari Henri ten Cate woonde enige tijd in Elst. Hij maakte deze tekening van Rijnzigt en het kruierende ijs in 1855. Het originele bijschrift luidt: "Boerenwoning Altenaar wonderlijk gespaard". Met Altenaar wordt Van Altena bedoeld. (collectie: Het Gelders Archief)

overleed en Anna in 1921, kwam Rijnzigt in handen van hun beide zonen Dirk Jan (Dirk) en Hendrik Willem (Hent) van Noort. Hent trouwde met Jacoba van Ommeren, zij overleed in maart 1959. Na haar overlijden woonden de broers er vele jaren samen met diverse huurders. Hent overleed in april 1981 en nadat Dirk in mei 1996 overleed werd Rijnzigt verkocht aan de huidige eigenaar en volgde een omvangrijke restauratie. Rijnzigt is al vele tientallen jaren een Rijksmonument. Bij de verkoop van Rijnzigt in 1919 aan de familie Van Noort

Deze foto van kruierend ijs is door een gemobiliseerde militair gemaakt in de winter van 1939-1940. Links is de plaatstalen loods bij de Ingenseveerweg te zien. In de verte is de steensfabriek Timmermans zichtbaar. Deze foto laat goed zien dat het kruierende ijs hoge stapels schotsen kon vormen. (collectie: HVOR-Werkgroep Elst & Remmerden)

bleven de loswal en de Opslag eigendom van de familie De Ridder. In de 2^e helft van de 20ste eeuw kwamen beiden in handen van een ondernemer uit Veenendaal. In 2014 kwamen beiden in handen van de overheid. De voormalige loswal is nu eigendom van Rijkswaterstaat en de Opslag is nu eigendom van de gemeente Rhenen en daarmee pas sinds 2014 een openbare weg.

NIET ALLEEN WOONHUIS

Dat Rijnzigt, en ook het vorige woonhuis, niet alleen in gebruik was als woonhuis en boerderij blijkt uit het feit dat de eigenaren impost op gebrande wijnen en gedestilleerde wateren moesten betalen. Dit was een belasting die slijters en tappers (caféhouders) over het in opslag houden van sterke drank moesten beta-

len. In advertenties en berichten uit bewaard gebleven 19e-eeuwse kranten is af te lezen dat Rijnzigt ook bekend stond als koffiehuis. Uit deze kranten blijkt ook dat er regelmatig openbare verkopeningen werden gehouden. Van enkele eigenaren of huurders is bekend dat zij ook agent waren van stoombootrederijen, die met hun schepen de Opslag in Elst aandeden. In het Algemeen Handelsblad van 3 juni 1863 verscheen een advertentie van H. Kersken waaruit blijkt dat hij zijn zeilschip vervangen heeft door de Schroef-stoomboot 'Vice-Admiraal Tengbergen' voor de wekelijkse dienst tussen Doesburg en Amsterdam. Deze bootverbinding deed naast Rhenen ook Elst aan en meerde tweemaal per week af bij de Opslag om goederen of personen te brengen of te halen. In 1980 schreef Frans Roks in zijn rubriek 'Tussen Heuvelrug en Rijn' in de Elsterse dorpskrant 'de Hank' over de familie Van Noort en hun huis aan de Opslag. Volgens de toenmalige bewoners, Hent en Dirk van Noort, deed de rechtersvoorkamer dienst als gelagkamer van het destijds daar gevestigde café. Na het overlijden van hun moeder besloten de gebroeders Van Noort het café te sluiten en zich te concentreren op hun kolenhandel, imkerij en riviervisserij. De familie Van Noort was dus de laatste familie die Rijnzigt als caféhouders exploiteerde.

GEVAREN DOOR WINTERWEER

Wonen aan de Rijn zonder bescherming van veilige dijken brengt gevaren met zich mee. Dat is nu nog zo, maar vooral vroeger, toen er veel strengere winters voorkwamen, de rivieren door vorst regelmatig dichtgevroren waren en de uiterwaarden regelmatig onderstroomden was dat veel meer aan de orde dan tegenwoordig. Het grootste gevaar dreigde als de dooi intrad en het ijs begon te kruien. Begin maart 1855 deed zich zoiets in wel heel extreme vorm

voor, wat op veel plaatsen tot gevaarlijke situaties en overstromingen leidde. De voorafgaande winter 1854-1855 was in heel Europa streng geweest met veel vorst en sneeuwval. Na inval van de dooi steeg het water in de rivieren ruim zes meter boven Amsterdams Peil. Kruiend ijs zorgde ervoor dat de Rijn verstopt raakte doordat er zich ijssdammen vormden en het water geen kant meer op kon. Op 5 maart brak toen de Grebbedijk tussen Wageningen en Rhenen door, waardoor de Gelderse Vallei onder water liep. In Veenendaal verdronken 13 mensen. Ook de Betuwe liep onder water door dijkdoorbraken, o.a. door een doorbraak bij Ingen.

Over de risico's voor bewoners van Rijnzigt aan de Opslag tijdens deze periode is een verslag bewaard gebleven. Het is aan de hand van getuigenverklaringen opgesteld door Mr. W. van de Poll, rechter van de arrondissementsrechtbank te Tiel. Het heeft als titel 'Schets van den Watervloed in Gelderland, Noord-Brabant, Utrecht en Zuid-Holland in maart 1855'. We besluiten dit artikel over de Opslag bij Elst met een beschrijving uit dit verslag over de situatie bij Elst, waar de familie Van Altena als bewoner angstige momenten heeft meegemaakt.

“Reeds een half uur na de doorbraak was de straatweg naar Rhenen onder water gezet. Het benedenste gedeelte der stad, alsmede het onder Rhenen behoorende dorp Elst, was reeds den vorigen avond te 9e uren, ten gevolge van het door de groote ijssmassa's hoog opgestuwd water tot eene nooit gekende hoogte geïnundeerd. Gedurende den verschrikkelijken ijsgang verkeerde het gezin Van Altena te Elst in hoogen nood. Een aantal boomen ter zijde van het huis staande werd, even alsof ze riethalmen waren, door de ijsschollen afgesneden; de bewoners dachten niets anders, of de woning zou ieder oogenblik worden vernield. In hunne benauwdheid schreeuwden ze om hulp, doch uit hoofde van het water, dat ongeveer 1 Nederlansche el aan het huis stond en omringende schotsen zagen de dorpsbewoners geen kans het bedreigde gezin te redden. Eene ontzettend groote ijsschots nadert in snelle vaart de woning; de ongelukkigen wanen zich verloren, maar o wonder! Terwijl reeds 80 bomen zijn geveld, trotseert nog eene enkele rij voor de woning op de buitenkant der rivier geplant, het geweld van de vloed en ijs. Tegen deze zet zich de ijsschots overeind, de andere stapelen er zich tegen en vormen zoo een muur, die het huis voor geheele vernieling vrijwaart. Dezelfde schots die dood en verderfscheen te brengen, voerde nu redding aan. Spoedig banen zich eenige moedige mannen een weg naar het huis en met achterlating van het vee, dat in den vloed moest omkomen, werden zes menschen in veiligheid gebracht”.

Dit artikel werd eind 2015 als driedelige serie in beknoptere vorm gepubliceerd in dorpskrant 'De Hank' te Elst

NOTEN:

Nog enkele aanvullende gegevens over Johannes (ook wel genoemd Johannis of Hannes) Quint.

▪ Hij was enige tijd huurder en later eigenaar van de Westmolen in Rhenen. Zie het artikel van Henk Deys over Het huis Zandheuvel, alias het Teldershuis in Oud Rhenen, jaargang 34 – maart 2015 – nr. 2 (extra uitgave), pag. 31 en 32. Tussen 1784 en 1790 was hij eigenaar van deze molen, maar had grote moeite om zijn schulden af te lossen. Dit blijkt uit diverse bij de Utrechtse notaris Hubert Nicolaas Schalkwijk à Velden vastgelegde schuldbekentenissen vanwege leningen, waarbij naast gepacht tabaksland in Elst een houten windkoornmolen met bijbehorende gereedschappen, het molenaarshuis, hof en een stukje wei- of hooiland in Rhenen even buiten de Westpoort als onderpand werd genomen. (Bronnen: HUA inv. nrs. U242a017, U242a018 en U242a020)

▪ Johannes Quint en zijn vrouw Metje van Ommeren waren ook eigenaar van een hofstede aan het Veeneind te Achterberg. Op 06-12-1803 transportereren zij aan Theodorus van Effen, heer van Remmerstein, de hofstede vanouds genaamd 'de Groote Keuken', doch thans bekend onder de naam 'de Sparreboom', gelegen aan het Veeneind strekkende van de Cuneraweg opwaarts tot aan de Oude weg. (Bron: Stadsgerecht Rhenen 1461-1812, RHC ZOU inv. nr. 445)

▪ Johannes Quint maakte sinds 26-12-1814 deel uit van de op die datum opgerichte commissie tot opbouw van een Kerk en Pastoriehuis in de Buurtschap Elst onder Rhenen. Op 07-04-1819 legde hij de eerste steen voor de pastorie en zijn schoonzoon Hendrik de Ridder voor de kerk in Elst. (Bron: Archief Herv. Gem. Elst gem. Rhenen)

BRONNEN:

Deys, H.P., *De grens tussen Amerongen en Rhenen*. Oud Rhenen 26ste jrg. (2006) nr. 1, 6-13.

Deys, H.P., *Rhenen in 1832. Grondgebruik en eigendom*. Kadastrale Atlas prov. Utrecht deel 8, Laren N.H. 2002

Diverse artikelen uit de Amerongse Courant, RHCZOU

Honders J., *Het Ingense Veer, Vijfhonderd jaar geschiedenis*. Arend Datema Instituut, Kesteren 2009

Verpondingen Ingen 1650, Osenvorenreeks nr. 11, Historische Kring Kesteren & Omstreken

Kort, J.C., *Repertorium op de lenen van Gaasbeek*. Historische Reeks Kromme-Rijngebied, Hilversum 2001

Kapittel van Sint Pieter 1198-1818, Rentambt van landerijen onder Elst en Amerongen, Toegang 220, inv. nr. 3.8.5 HUA

Oosterkamp, N. van den, *Van Steenplaats tot Steenfabriek, Stenen bakken in de Allemanswaard onder Elst*. Oud Rhenen 31^e jrg. (2012) nr. 2, 21-26

Rechterlijk Archief van de Nederbetuwe, civiele procesdossiers Bank van Kesteren 1600-1810. Betreft processen van Johannes Quint c.s. tegen de pachters v.d. impost op gebrande wijnen, enz. 1805 en de Decanen & Capitulairen van St. Pieter te Utrecht tegen Johannes Quint inzake huur weggeld. Toegang 1514, inv. nr. 2.6.2, RAR

Spek T., *Veranderingen in de Rijnloop. Dynamiek van het rivierenlandschap rond Rhenen*. Geschiedenis van Rhenen, pag. 46 t/m 57, Utrecht 2008

De 'nieuwe' Stadsbrief van Rhenen uit 1403

Ad.J. de Jong

Vanaf 2 april t/m 29 mei loopt er nog een tentoonstelling in het Stedelijk Museum Vianen getiteld 'Vianen in Lego'. De expositie in Vianen maakt onderdeel uit van een estafettetentoonstelling in de drie steden Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen. Deze is in oktober 2015 gestart in Museum Het Rondeel te Rhenen met de expositie 'Toen Rhenen stadsrechten kreeg – Leven in Rhenen 1250-1500'. Die is afgelopen januari gevolgd door de tentoonstelling 'De Stichting van Wijk bij Duurstede' in Museum Dorestad in Wijk bij Duurstede.

De tentoonstellingen worden gehouden in het kader van het Stadsrechtenproject, dat 23 oktober 2015 van start is gegaan met een symposium over stadsrechten in Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen.

Tijdens dit symposium stonden de volgende vragen centraal:

- *Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de stadsrechten van deze drie steden?*
- *Wat is hun betekenis geweest voor de ontwikkeling van elk van deze steden door de eeuwen heen?*
- *Waar bevinden zich nog witte vlekken in de kennis van die stedelijke ontwikkelingen?*
- *Hoe kunnen die witte vlekken worden ingevuld (opstellen onderzoeksagenda)?*

Op 5 juni a.s. verschijnt er een 'special' met publicatie van alle presentaties die er waren op dit symposium.

Hoogstwaarschijnlijk kreeg de stad Rhenen haar rechten midden 13^e eeuw van de Utrechtse bisschop Hendrik van Vianden. In 1394 zijn deze stadsrechten door bisschop Frederik III van Blankenheim herbevestigd. De oorspronkelijke stadsrechtsoorkonde is verloren gegaan bij een grote stadsbrand in 1400.

Op 12 oktober 1403 krijgen 'unse lieve en getrouwe burgers unser stat van Rhenen' van bisschop Frederik nieuwe stadsrechten. Dit stadsrecht vertoont duidelijke overeenkomsten met het stadsrecht van Wijk bij Duurstede van 1300.

Ook deze vernieuwde stadsbrief van 1403, die in het Rhenense stadsarchief werd bewaard, is ergens tussen midden 16^e eeuw en 1703 verdwenen. Er is gelukkig nog een 16^e-eeuwse beschrijving van de hand van de toenmalige secretaris van Rhenen, Peter van Surrekesteijn, bewaard gebleven. Deze komt hierna nader aan de orde.

BESCHRIJVING VAN DE 'NIEUWE' STADSBRIEF VAN 1403

In 2003 was het precies 600 jaar geleden dat Rhenen een nieuwe stadsbrief kreeg. Zoals gezegd is ook de 'nieuwe' stadsbrief van 1403 uit het Oud Archief van Rhenen verdwenen. Wanneer dat precies gebeurd is was niet duidelijk en A.J. de Jong en Ph. J. van Dael meenden er in 2003 goed aan te doen de feiten nog weer eens op een rijtje te zetten. Zo had Mr. R. Fruin Th. Azn. in 1903 (na 500 jaar) de volledige tekst van de vernieuwde stadsbrief van 1403 gepubliceerd en wekte daarmee de indruk dat hij deze nog onder ogen had gehad. Het bleek dat Fruin slechts een kopie van deze stadsbrief had geraadpleegd uit het *Diversorium* van Frederik van Blankenheim, dat zich bevindt in het Bisschoppelijk Archief te Utrecht.

Bij hun onderzoek in het Oud Archief hadden De Jong en Van Dael echter een transcriptie van de hand van Roelof Jesse (1858-1939) aangetroffen. Deze was begin 20^e eeuw tijdelijk archivaris te Rhenen en had in het Oud Archief een kopie van de stadsbrief van 1403 gevonden, die in 17^e-eeuws handschrift was geschreven. Er stond in de marge dat de brief zou zijn 'geleverd' door Dirck de Bruyn, Willem Lijster en Jan van Dolre (Jesse las Jan van Deelen). Jesse wist niet meer dan dat de brief zou zijn opgesteld d.d. 17 Mey XXXVI. Vanwege het 17^e-eeuwse handschrift nam hij aan dat de kopiebrief uit 1636 was. Gezien de namen van het drietal moet dat echter

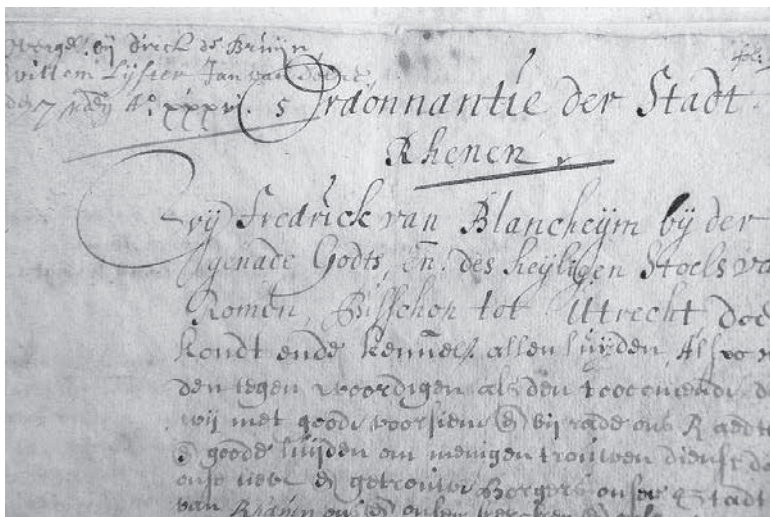
1536 zijn geweest omdat ze in dat jaar als schout en schepenen worden genoemd.

Deze drie hadden in 1536 de originele stadsbrief van 1403 dus nog gezien. Jesse vermeldde echter niet waar hij deze 17^e-eeuwse kopiebrief in het Oud Archief had aangetroffen, maar uit de inventarislijst vervaardigd door K. Heerenga in 1927, zou dit mogelijk onder Inv. No. 93 kunnen zijn opgeborgen. Het Oud Archief is inmiddels naar het depot van het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHC ZOU) overgebracht en kan daar worden geraadpleegd. In het kader van het lopende Stadsrechtenproject kwam ook weer genoemde transcriptie van Jesse ter sprake en werd Inv. No. 93 opgevraagd.

Het bleek echter dat het gezochte stuk, dat Jesse getranscribeerd had, eveneens verdwenen was.

Onlangs werd evenwel bij toeval dit stuk teruggevonden onder Inv. No. 111, een omslag met ordonnances met betrekking tot de Rhenense gilden. Omdat er in Inv. No. 93 ook een ordonnantie met betrekking tot het weversgilde zat, heeft men later gemeend er goed aan te doen het hele dossier, incl. een overzicht van de stadsprivilegiën hier onder te brengen, zonder daarvan melding te maken bij Inv.No. 93.

Gelukkig is het stuk dus weer teruggevonden. De inventarislijst, vervaardigd door Heerenga, van het Oud Archief is later gedigitaliseerd, echter om een triviale reden krijgt men geen 'hit' met de zoekterm '1403.' Vandaar dat het door

De 17-eeuwse kopie van de kopie uit 1536 van de stadsbrief uit 1403

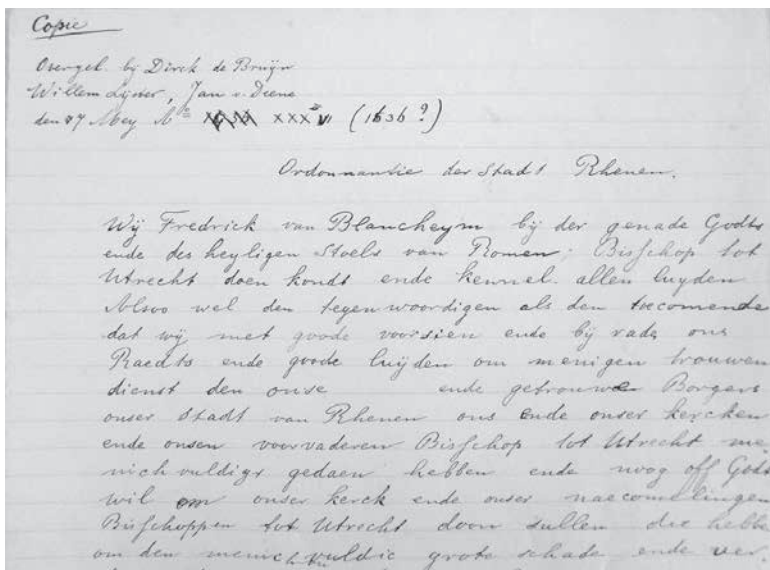
Jesse getranscribeerde stuk moeilijk terug te vinden was. Dit even terzijde.

Inmiddels is gebleken dat in 1703 de toenmalige secretaris van Rhenen, Cornelis Klerck, alle stadsordonnanties en privileges die er bewaard waren gebleven, nog eens bij elkaar heeft gezocht; vermoedelijk in verband met het feit dat het toen 300 jaar geleden was dat Rhenen een 'nieuwe' stadsbrief kreeg, die uit 1403. Zijn overzicht van de bekende oorkonden met de voorrechten, verleend door de bisschoppen aan de Rhenense burgers, wordt bewaard in het Oud Archief onder Inv.No. 92.

Genoemde Klerck heeft nog een rol gespeeld met zijn verzamelde stadsprivileges tijdens de periode van onrust onder de burgers van Rhenen aan het begin van de 18^e eeuw, de zogenaamde 'Plooierijen'.

In 1702 overleed onze stadhouder Koning Willem III. Men

De transcriptie van Jesse

zei van hem dat hij Stadhouder in Engeland en Koning in de Republiek was. Hoewel van een zwakke lichamelijke gesteldheid (astma), was hij geestelijk een krachtfiguur. Dat was al gebleken toen hij in 1672 (het 'Rampjaar') tot de hoge functie geroepen werd, nadat het Stadhouderloze tijdperk (1650-1672) geëindigd was met de moord op Johan en Cornelis de Wit.

Dit einde betekende tevens een belangrijke indamming van de regentenregering. De regenten in de gewesten, maar vooral in de steden, hadden tot die tijd alle macht in handen. De functies werden onder familieleden verdeeld, de colleges vulden zichzelf aan en het bestuur was en bleef in handen van een aantal welgestelde families die geen invloed van de 'mindere man' toelieten. De mindere man, die in staat zou zijn geweest om op het bestuur invloed uit te oefenen, was te vinden in de gilden van die tijd, maar die waren monddood gemaakt. En nu, na de dood van Willem II, overleden zonder mannelijke opvolger, staken de oude tegenstellingen opnieuw de kop op. Er werden van prinsgezinde zijde wel pogingen gedaan om de Friese Stadhouder tot Algemeen Stadhouder te benoemen omdat Willem III hem tot zijn universeel erfgenaam benoemd had, maar de regenten hielden dit tegen en zo kwam het tot een 2^e Stadhouderloos Tijdperk, dat tot 1747 zou gaan duren.

De oude regenten probeerden nu de macht opnieuw in handen te krijgen, maar er kwamen ook jongeren in het geweer, die een mogelijkheid zagen het oude nepotisme te doen verdwijnen en die op grond van vroegere privilegiën, verleend aan de steden, hun recht op zitting in het stadsbestuur opeisten. De 'oude regenten'-groep kreeg de naam van 'de oude plooi' en de jongerengroep heette 'de nieuwe plooi'. Beide groepen stonden fel tegenover elkaar. De beweging ontstond in Gelderland en sloeg over naar Overijssel en Utrecht (vooral in Amersfoort). Het voert te ver om hier nader in te gaan op deze 'Plooierijen', maar in Rhenen speelden de stadsordonnanties daarbij een belangrijke rol. De nieuwe plooi eiste onder andere het recht van 'electie' (verkiezing) voor de burgerij op, een recht dat onder Karel V had gegolden. Deze rechten (Privilegiën) waren vastgelegd in stukken die in de archieven berustten, doch die door de 'oude plooi' angstvallig geheim en buiten de publiciteit gehouden werden. In Rhenen heerste ook grote onrust, vooral omdat de Staten van Utrecht een bericht zonden dat de oude toestand van tussen 1652-1672 weer zou gelden, vooral wat betrof het vergeven van ambten en bezetten van bestuurlijke posten. Het Oud Archief van Rhenen bevat een tweetal mappen (Inv. No. 's 47 en 48) waarin de toestand en de handelingen uit die dagen beschreven worden.

In 1703 had secretaris Cornelis Klerck een en ander bij elkaar gezocht in het stadsarchief over wat bekend was ten aanzien van de privileges van de burgers. De Nieuwe Plooiers verdachten het stadsbestuur van corruptie en eisten inzage in de stadsfinanciën en de privilegiën. Om toch een poging te wagen de rust te herstellen, stelde het stadsbestuur een commissie van onderzoek in, bestaande uit vier Oude Plooiers en twee Nieuwe Plooiers (oud-burgemeester Cupius en genoemde Cornelis Klerck). Er werden rapporten gemaakt voor de Staten van Utrecht, maar die bleken later te zijn verdwenen. Cornelis Klerck speelt hierbij nog een pikante rol omdat hij enkele burgers inzage had gegeven in de stadsprivilegiën die hij in het stadsarchief gevonden had. Bovendien bleek herbergier Frans van Helden in 1703 van de weduwe van deurwaarder Lijster een boekje te hebben gekregen, waarin ook deze stadsprivilegiën beschreven waren. De Magistraat eiste dat hij dit boekje bij hen inleverde, hetgeen hij (aanvankelijk) weigerde. Tegen hem werd een gerechtelijke procedure gestart, zo ook tegen een aantal Nieuwe Plooiers, waaronder oud-burgemeester Cupius en secretaris Klerck. Deze werden uit de Magistraat gezet. Uiteindelijk komt men in 1712 tot een vergelijk en liep in Rhenen de oproer uiteindelijk toch nog goed af. De ‘plooierijen’ in Rhenen waren voorlopig van de baan. We zeggen ‘voorlopig’, want in feite was de gehele onrust een voorloper van wat later in de eeuw de Patriottentijd genoemd werd. Eigenlijk was er al sprake van soortgelijke schermutselingen in de middeleeuwen toen in 1315, zo’n halve eeuw nadat Rhenen stadsrecht kreeg, twee groepen in Rhenen elkaar te lijf gingen en waarbij doden te betreuren waren. Dit kon toen misschien nog gezien worden als eerste ‘stuiptrekkingen’ van de stadswording van Rhenen.

Op 28 maart 2008 vond te Rhenen een symposium plaats met als thema ‘Stadsrechten’ en er verscheen een boekje getiteld *RHENEN – 750 jaar stad*. In dit boekje zijn de presentaties tijdens dit symposium van Mw. Dr. C.L. van Groningen, Prof. Dr. P.H.D. Leupen en Prof. Dr. E.R.M. Taverne opgenomen.

Voorts worde men voor het onderwerp ‘Stadsrecht van Rhenen’ verwezen naar onder andere publicaties van Prof. Dr. W. van Iterson in zijn boek *De Stad Rhenen*, van Joost C.M. Cox in het boek *Geschiedenis van Rhenen* en de website van Philip J. van Dael www.kareldegrote.nl.

Zoals eerder vermeld is de eerste stadsbrief van Rhenen van midden 13^e eeuw helaas bij de stadsbrand van 1400 verloren gegaan en is ook de ‘nieuwe’ stadsbrief uit 1403 voornog verdwenen. Echter, in bovengenoemd dossier van secretaris Cornelis Klerck uit 1703 bevindt zich de originele 16^e-eeuwse beschrijving van de stadsbrief uit 1403, die werd vervaardigd en ondertekend door secretaris Peter van Surrekesteyn. Deze had het stuk dus nog gezien in het Rhenense stadsarchief en zijn beschrijving werd door Klerck als ‘authentiek’ aangemerkt.

Deze luidt aan het einde als volgt in moeilijk leesbaar handschrift:

Gegeven op onser borch ter horst inden jairen ons heeren dusent vier hondert ende drie op den twelfffsten dage in october in den negenden jaer ons Bissdoms voorgeschreven.

Onder stont gescreven de mandato – reverende in chro patris et diij diij ff episcopi trajectensupertii .. ende wilhelmi de wijje ipsius notarium juratum signatum scriptum et subscriptum ent beseglt met een groot root segel in forme van placcate nogh onderstont gecollt – tegen zijn principale brijeff wesende ongerafeert ende ongecantelleert – wel besegelt mit een uijthangende segele van rode wassche hebbende dubbelde stert ende daer mede bevonden autentijcq bij mij en was ondert Surrekesteyn.

Voorts werd onlangs in het Oud Archief onder Inv.No. 111 de kopiebrief van 1536 in 17^e-eeuws handschrift teruggevonden, die door Jesse was getranscribeerd. Deze zat in een mapje, vermoedelijk het eerdergenoemde boekje met stadsordonnanties waarop Frans van Helden in 1703 doelde en dat hij gekregen had van de weduwe van deurwaarder Lijster.

Wat betreft de ‘witte vlekken’ voor de onderzoeksagenda met betrekking tot het stadsrecht van Rhenen is het misschien de moeite waard eens grondig door de ingekomen stukken van de Staten en het Hof van Utrecht uit 16^e eeuw te lopen. Wie weet komt de nieuwe stadsbrief 1403 nog eens tevoorschijn.

Bronnen

- W.H. Strous, *Rhenen na de stadsrechtverlening van vóór 1258 – Leven en werken in een middeleeuwse stad*, Oud Rhenen 33 (2015), No. 4, p. 28 e.v.
- A.J. de Jong en Ph.J. van Dael, *De ‘nieuwe’ stadsbrief van Rhenen uit 1403*, Oud Rhenen 22 (2003), No. 3, p. 45 e.v.
- W.H. Strous, *Roelof Jesse, 1858 Zaltbommel – 1939 Rhenen*, Oud Rhenen 22 (2003), No. 1, p. 7 e.v.
- Dr. R. Jesse, *Diverse transcripties van Rhenense charters en brieven aange troffen in het Oud Archief van Rhenen*, Oud Archief Rhenen, Toegang 153, Inv.No. 447 (RHC ZOU Wijk bij Duurstede).
- Kopieën van diverse ordonnanties en stadsbrieven van Rhenen, te vinden in het Oud Archief van Rhenen, Toegang 152, Inv. No.’s 92, 93 (verplaatst naar 111), 94 en 111.
- J. Combrink, *Oproer in Rhenen: ‘De Plooierijen’*, Oud Rhenen 4(1985), No. 3, p. 1 e.v.
- Oud Archief Rhenen, Toegang 152, Inv.No. 903 (zie website RHC ZOU NT00152_903). Archiefstuk d.d. 8-10-1703 over Frans van Helten (Helden), die gesommeerd wordt een boekje met stadsordonnantien en privilegiën over te dragen aan de Magistraat van Rhenen. Hij had dit boekje een jaar daarvoor gekregen van de weduwe van deurwaarder Lijster. Men probeert hem gevangen te nemen en hij beroept zich op de Staten van Utrecht.
- Presentaties Symposium Stadsrecht Rhenen in 2008, zie boekje *RHENEN 750 jaar stad*.
- J.C.M. Cox, *Stad van Burgers*, hoofdstuk in boek *Geschiedenis van Rhenen* p. 68 e.v. verschenen in 2008.
- Dr. W. van Iterson, *De Stad Rhenen* (Assen 1960), verhandeling over de stadsbrieven van Rhenen en Wijk bij Duurstede.
- Ph.J. van Dael, Voor een verhandeling over stadsrecht en stadswording van Rhenen zie zijn website www.kareldegrote.nl.

Twée zeventiende-eeuwse avondmaalsbekers

Willem H. Strous

De voormalige Hervormde Gemeente te Rhenen, nu Protestantse Gemeente te Rhenen, bezit twee avondmaalsbekers, volgens de jaarletters daterend uit 1620. Voor het eerst in lange tijd werd de aandacht op deze bekers gevestigd toen in 1978 de Stichting Kerkelijke Kunst in Nederland een inventarisatie maakte van roerende en onroerende voorwerpen en bouwkundige elementen van kunsthistorische waarde die in de Cunerakerk te Rhenen aanwezig waren. In dit artikel worden de twee bekers beschreven, met hun betekenis voor de kerkelijke gemeente.

Vanuit de provinciale organen van de Nederlands Hervormde Kerk werden in 1978 alle colleges van kerkvoogden in de provincie Utrecht opgeroepen om medewerking te verlenen aan een actie om provincie-breed alle waardevolle voorwerpen in de hervormde kerken te beschrijven en te fotograferen.

De twee bekers uit 1620 (coll. W.H. Strous, Rhenen)

Aanleiding daarvoor waren enkele geruchtmakende diefstallen uit kerken. De overheid heeft aan deze inventarisatie financieel fors bijgedragen. Helaas hebben niet alle kerkvoogdijen in den lande, want het was een landelijke actie, meegewerkt aan deze inventarisatie, maar de Rhenense kerkvoogdij gelukkig wel. Het lijvige rapport van de Stichting

Kerkelijke Kunst in Nederland (SKKN) over de Cunerakerk kwam in 1981¹ gereed.

De beschrijving van de voorwerpen van kunsthistorische waarde in de Cunerakerk begint met de kansel uit de 17^e eeuw en eindigt met het muuranker in de westwand van de consistoriekamer. Dit is een zwart met gouden biezen beschilderd smeedijzer uit 1939 als herdenkingsteken van de eerste restauratie van de kerk na de brand van 1934 en de instorting van de noordoostelijke pijler in 1936. In 42 nummers worden grafzerken beschreven, de twee tochtportalen, uiteraard ook het oksaal, het orgel en de koorbanken, en verschillende avondmaalsstukken, zowel van tin als van zilver, uit de 19^e en 20^e eeuw. En ook twee avondmaalsbekers uit 1620.

Sinds begin jaren '80 heeft de aanwezigheid in Rhenen van twee zulke oude bekers zich in mijn geheugen geprent met het idee om daar ooit nog eens aandacht aan te schenken in een artikeltje.

BESCHRIJVING VAN DE BEKERS

In de SKKN-inventarisatie worden de bekers als volgt beschreven: hoog 19,5 cm, diameter 12,1 cm, gedreven zilver, merken, op onderzijde: meesterteken I S als monogram (= Jan van Sael van Vianen?), daarboven alooiastreep², jaarletter C (= 1620), stadsmerk Utrecht grote keur 2^e kwart 17^e eeuw (stadswapen in cirkel).

De voet heeft tussen twee profileringen een soort convex

De drie festoenen op beker 1 (coll. A.J. de Jong)

De drie festoenen op beker 2 (coll. A.J. de Jong)

gewelfd fries met een lauwerkransmotief gevuld. De bekervormen lopen naar boven iets uit en hebben een buitenwaarts gebogen monding. De bovenzijde van de bekervormen is van zeer fraaie graveringen voorzien.

Boven is een dubbelbandmotief dat op drie plaatsen in punten naar beneden en boven uitloopt, waarbij de punten in elkaar snijden. Tussen de banden is een fries van golvend loofwerk met verschillende bloemen, zoals violen, rozen en anemonen. Onder de drie plaatsen waar de banden elkaar kruisen zijn vruchtenfestoenen die aan een doek hangen. De doeken hebben wapperende uiteinden en hangen aan ogen van fleur de lis-vormige uitsteeksels van de onderste band. Op het fruit van de festoenen, die ook van bladmotieven zijn voorzien, zitten levendig uitgebeelde dieren; één komt er nog aanvliegen. Het zijn verschillende roof- en andere vogels, en op één beker ziet men zelfs een eekhoorn.

Op de tussenuimte tussen de festoenen zijn ook levendige afbeeldingen van dieren te vinden, die wederom op iedere beker anders zijn: op de ene een vlinder, een mug en een libelle, op de andere een bij, een roofvogel en een vlieg.

De indeling en de aard van de decoratie (met drie festoenen en dubbele banddecoratie) herinnert aan die van de bekervormen in de Jacobikerk te Utrecht, vooral waar het details

betreft zoals het fruit en de aanhechtingspunten van de doeken, welke van de hand van Jan van Sael van Vianen zouden zijn (vgl. catalogus Utrecht zilver, 1952, nr. 97). (einde citaat) De SKKN is inmiddels opgeheven en al de verzamelde gegevens zijn overgedragen aan het Museum Catharijneconvent in Utrecht.

Hoewel de bekervormen pendants zijn naar vorm en versiering van voet en dubbel bandmotief en festoenen aan de bovenkant van de bekervormen verschillen ze in de details van het graveerwerk tussen de festoenen, en op het fruit van de festoenen. De zilversmid heeft zich de moeite getroost om op het fruit in totaal vijf vogels en een eekhoorn af te beelden, en daartussen zes andere vliegende dieren.

Wat op andere avondmaalsbekervormen nog wel voorkomt - bijbelse of allegorische voorstellingen en christelijke of kardinale deugden - ontbreekt hier. Waarschijnlijk heeft de zilversmid gewerkt naar ornamentprenten, wat in die tijd vaker voorkwam. Bekende namen van tekenaars van zulke prenten uit de zestiende en zeventiende eeuw zijn Christijn de Passe, Theodor de Bry en de Groninger zilversmid-graveur Adriaen Muntinck. Van deze laatste zijn enkele prenten opgenomen in dit artikel om te laten zien naar welke voorbeelden de

Twee ornamentprenten door Adriaen Muntinck, ca 1610 (Rijksmuseum Amsterdam)

zilvermid van onze avondmaalsbekers zou hebben kunnen werken. Naar alle waarschijnlijkheid beschikte de zilvermid als hij zijn werk moest graveren over voldoende prentuitgaven waaruit hij naar hartenlust kon putten, al naar gelang de wensen van zijn opdrachtgever.

HET EERSTE AVONDMAALSGEREI VAN DE GEMEENTE IN RHENEN

De Reformatie werd in Rhenen in de jaren 1579/1580 doorgevoerd. In deze jaren werden zowel een pastoor als een predikant uit de kerkelijke goederen betaald. De eerste predikant was mr. Willem Wirtzfeldt of Wilhelmus Wirtzfeldius. Hoewel van een kerkenraad in deze vroege jaren niet wordt gesproken, wordt wel het avondmaal vanaf het begin gevierd. Op 26 april 1581 namelijk koopt kameraar-kerkmeester Frans Verwaj in Utrecht, behalve een bijbel voor 5 gulden, ook zes tinnen bekers en een tinnen lampet voor 35 stuivers³. Noch de bijbel (let op: geen Statenbijbel want die kwam pas na 1636 op de markt, na het gereedkomen van de vertaling in opdracht van de Staten-Generaal), noch de bekers en het lampet zijn bewaard gebleven.

Het kerkzilver, het vasa sacra, uit de katholieke tijd kon vanzelfsprekend niet worden gebruikt, als het er al zou zijn geweest. In 1578/1579 was namelijk al het kerkzilver in de provincie Utrecht door de Staten, nadat het gewest was overgegaan tot het protestantisme, gevorderd om muitende en plunderende Spaanse, Duitse en andere buitenlandse troepen in stad en gewest af te kunnen kopen, zodat ze met hun achterstallige soldij huiswaarts konden keren en de inwoners met rust zouden laten. Niet elke parochie of gemeente heeft aan die oproep geheel of gedeeltelijk gehoor gegeven. In Rhenen bijvoorbeeld blijkt men de kerkenlap, met een gewicht van 'een oude twintig loot en twee wight' aan zilver, te hebben achtergehouden, want in december 1584 besloot men burgemeester Henderick Lijster opdracht te geven om het binnen Utrecht te verkopen⁴. Rhenen heeft echter wel gevolg gegeven aan de vordering van de Staten. In mei 1610 namelijk schrijft de magistraat een request aan de Staten-Generaal in Den Haag met het verzoek om betaling van 1.799 gulden en zes stuivers voor het in 1578 ingeleverde zilverwerk uit de Cunerakerk⁵. Of dat al het zilverwerk uit de katholieke periode betrof, waar men geen behoefte meer aan had, afgezien van de kerkenlap van 1584, is (nog) niet bekend. Tijdens de overgang naar het protestantisme in 1580 werd de Cunerakerk in ieder geval ontdaan van het katholieke interieur.

Het avondmaalsgerei in 1581 was van het gangbare soort en materiaal. In de beginjaren van het protestantisme gebruikte men tinnen, koperen of glazen bekers, borden en schalen. Volgens Voetius, die daarover in later tijd schrijft, moest men bij de avondmaalsviering gebruiken wat het gezin bij de gewone maaltijd gebruikte⁶. Gelet op de prijs die Frans Verwaj voor de tinnen bekers en het lampet betaalde

Het kerkzegel van Rhenen werd in 1818 opgenomen in 's Lands Wapenboek

zal dat ook zo zijn geweest. Naar vorm zullen ze daarom ook niet van gewone bekers te onderscheiden zijn geweest. De bekers en de kan zullen ook niet het zegel van de kerk hebben gedragen; dat gebruik kwam pas veel later.

T.G.M. Graas vermeldt dat het oudste voorbeeld van avondmaalszilver dat speciaal voor het avondmaal vervaardigd werd, de twee bekers uit 1591 zijn van de Utrechtse Buurkerk⁷, dus zo'n twintig jaar voordat Rhenen zijn zilverwerk kreeg.

AANSCHAF OF HERKOMST VAN DE ZILVEREN BEKERS

Hoelang de bekers en de kan uit 1581 dienst hebben gedaan is helaas niet bekend. Ze zullen nog vaak zijn gebruikt. De tweede predikant die in Rhenen kwam, Willem Oosterzee - hij zou tot 1606 blijven - stelde op 13 juni 1592 de kerkenraad in⁸. Hij verzocht het stadsbestuur twee 'kerckenraiden' en twee 'aelmosseniers' aan te stellen. De Rhenense magistraat ging akkoord en stelde de substituut-schout Gerrit Knijff en burgemeester Rochus van Dulcken aan als ouderling en Aelbert Verweij, Willem Elissen en Jan Jansen Snijer als diaken. Misschien is de predikant Oosterzee ook degene geweest die voor de Rhenense kerkelijke gemeente het kerkzegel invoerde, de granaatappel. Enkele jaren later namelijk duikt het eerste gebruik van het zegel op als de magistraat in 1593 verordonneert dat ieder huis een leren blusemmer in huis moet hebben om te gebruiken bij brand. Elke emmer moet voorzien zijn van huisnummer of familiewapen, ter onderscheid, en de kerkenraad schaft een aantal blusemmers aan en laat daarop door de glazenmaker het 'kerckenwapen' aan-

brenge. In die vroege jaren van de Reformatie werd er nogal gesjoemeld met attestaties, want op grond van dit papier kon je bij de diaconie aankloppen voor financiële bijstand. Attestaties waren en zijn officiële schriftelijke verklaringen dat men lidmaat is van een gemeente na openbare belijdenis van zijn/haar geloof te hebben gedaan, Met een kerkzegel op de attestatie hoopte men misbruik te voorkomen. De eerste rekening, het harde bewijs dat Rhenen een kerkzegel had, dateert dus uit 1593 en wordt bevestigd met een uitgave in de kerkrekening van 1620 wanneer Joachim Cornelisz van Vloock, stempelsnijder te Utrecht, negen gulden betaald krijgt 'vant kerckenzegel te maecken'.

Het is maar de vraag of onze bekers in opdracht als avondmaalsgerei zijn vervaardigd of eerst een andere niet-kerkelijke functie hebben gehad. Er bestaat twijfel omdat er geen bijbelse voorstellingen op gegraveerd zijn, maar vooral ook omdat ze niet versierd zijn met de granaatappel. De voorstellingen op onze bekers verschillen niet van het gebruikelijke graveerwerk van banden met festoenen, ranken en vogels van vele andere vroege bekers in hervormde kerken in Nederland. Ter vergelijking: de hervormde gemeente te Alem bezit een beker uit waarschijnlijk 1604-1606 van de zilversmid Justus Hoselman. Deze versierde de beker ook met banden met ranken en vogels, zoals hij ook deed met bekers die hij vervaardigde voor niet-kerkelijk gebruik.

DE HERKOMST VAN ONZE AVONDMAALSBEKERS BLIJFT ONBEKEND

Ondanks lang zoeken in de Rhenense stads- en kerkarchieven rond het jaar 1620 is het niet gelukt de herkomst van onze twee avondmaalsbekers te achterhalen. Zelfs de maker van de bekers staat niet onomstotelijk vast. Met het meesterteken I S kunnen een viertal zilversmeden genoemd worden¹⁰.

- Jeremias van Schaik.

Hij rondde in 1618 zijn leertijd van 4 jaar af bij Joachim Cornelisz van Vloock, de Utrechtse stempelsnijder. Hij was in 1620 echter geen gildelid en burger van Utrecht.

- Jacob van Sevender

- Jan Sael van Vianen. Hij wordt genoemd in de rapportage van de SKKN, maar met een vraagteken en een verwijzing naar de bekers in de Jacobikerkerk in Uytrecht.

*De onderkant van de bekers met de merken
(coll. W.H. Strous, Rhenen)*

- Jan van Scorel. Deze schilder en tekenaar was in 1620 al lang overleden en komt voor onze bekers dus niet in aanmerking

Maar, zoals gezegd, is het tot nu toe niet gelukt om de maker te identificeren. Het enige dat zeker is, is dat de bekers uit Utrecht komen en in 1620 zijn vervaardigd.

Voor zover nu bekend zullen de bekers niet zijn geschonken door een notabele of een (belangrijk) gemeentelid. Deze persoon zou er ongetwijfeld zijn wapen of iets anders zoals zijn initialen op hebben laten graveren, zodat een ieder in later jaren/eeuwen zou weten wie de schenker is geweest. In voor-Reformatische tijden zou zoiets een memoriefunctie zijn genoemd. Op onze bekers ontbreekt iedere verwijzing naar de schenker of de voormalige eigenaar.

HET GEBRUIK VAN ONZE AVONDMAALSBEKERS

Vanaf vrijwel het begin van de protestantse gemeente te Rhenen werd er avondmaal gevierd, gelet op de aanschaf in 1581 van de tinnen bekers en kan. Nadat in 1592 Rhenen zijn eerste kerkenraad kreeg zal dit zijn voortgezet. Johannes Wirtzfeldt, de predikant die na het overlijden van Willem Oosterzee in 1606 aantrad, deelde tijdens een provinciale kerkvergadering in Utrecht mee dat hij in Rhenen had ingevoerd dat er viermaal per jaar avondmaal gehouden zou worden, met Pasen en Pinksteren, in september en met Kerst. Vijftig jaar later maakte predikant à Diemberbroeck een lijst op van lidmaten ter gelegenheid van de eerste maal na de aanstelling van zijn collega Johan Kupius dat het avondmaal gehouden zou worden. Dat vond plaats op 25 december 1654, dus nog steeds volgens de regeling van Johannes Wirtzfeldt. In deze lijst staan na de Rhenense inwoners ook de in Rhenen ingekwartierde militairen met hun vrouwen met naam en toenaam vermeld voor zover zij hun attestatie hadden ingeleverd. Ook zij, de kapitein, de vaandrig, de harquebussier, de musketier, de hoefsmid, de korporaal en de trompetter hebben de bekers tijdens de viering doorgegeven aan degene die naast hen zat.

Zou ook prins Frederik Hendrik, als hij in de jaren '20 van de zeventiende eeuw naar Rhenen kwam om op en rond de Grebbeberg te jagen, aan de avondmaalstafel in de Cunerakerk hebben gezeten en de beker hebben doorgegeven? Evenals zijn oomzegger, Frederik van de Palts, de verdreven koning van Bohemen, en diens echtgenote Elisabeth Stuart, als zij hier waren om deel te nemen aan de jachtpartij? Hoe het ook zij, de bekers hebben een lange en intensieve gebruiksgeschiedenis achter de rug, wat hun ook is aan te zien. Ze worden dan ook allang niet meer gebruikt, ze verdienen een goede en veilige plaats.

ANDERE INVENTARISATIES VAN AVONDMAALSZILVER

Inventarisaties van protestants kerkelijk avondmaalszilver zijn er nauwelijks.

Frederik Hendrik, door Crispijn van de Passe (Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-1905-2240)

Aan het begin van de 20^e eeuw heeft M.G. Wildeman een poging gedaan om van de Nederlands-hervormde gemeenten in Nederland gegevens los te krijgen over bij hen aanwezig avondmaalsgerie. Zijn bevindingen beschreef hij in afleveringen van De

Harquebusier, uit 'Het Staatsche Leger' van Ten Raa en De Bas

Wapenheraut in 1908, 1914, 1916 en 1917. De toenmalige kerkvoogdij in Rhenen heeft daaraan niet meegewerkt, want 'onze' bekers worden in geen van de afleveringen vermeld, zoals er trouwens van veel plaatsen geen medewerking verkregen werd. In de jaren '90

van de vorige eeuw zijn er uit twee provincies inventarisaties beschikbaar gekomen. T.G.M. Graas heeft in 1992 een beschrijving gegeven van het protestants kerkzilver in Noord-Brabant, en H.R. Tupan heeft in 1997 hetzelfde gedaan met avondmaalsbekers in Drenthe uit Nederlands-hervormd bezit over de periode 1600-1900.

Een paar jaar geleden is een artikel verschenen over de twee avondmaalsbekers uit de Grote Kerk in Wijk bij Duurstede, van de hand van Peter van der Eerden.

De hervormde gemeente te Opijnen in Gelderland heeft ook een avondmaalsbeker bezeten met het meesterteken I S. Helaas is in deze gemeente rond de laatste eeuwwisseling al het kerkzilver gestolen, dat inmiddels al wel omgesmolten zal zijn. Deze beker lijkt te zijn gemaakt door Jeremias van Schaik, die in 1621/1622 in Nijmegen werkte waar voor dit jaar de jaarletter L werd gebruikt¹¹.

LITERATUUR

- Eerden, Peter van der, 'Geloof, hoop en liefde. Twee avondmaalsbekers uit Wijk bij Duurstede', in: *Het Kromme-Rijngebied*, september 2013/47/nr. 3, pp. 22-36
- Graas, T.G.M., 'Protestants kerkzilver in Noord-Brabant', in: P. M. le Blanc *Kerkelijk zilver. Negen opstellen over kerkelijke zilversmeedkunst (Jaarboek van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland 2)*, Den Haag 1992, p. 66-92
- Graas, Tim, 'Het oudste avondmaalszilver van de PKN', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 8 (2005), pp. 72-82
- Schotel, G.D.J., *De openbare eredienst der Nederlandse Hervormde Kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw*, Leiden s.a., pp. 98-100
- Strous, Willem H., 'Rhenen omarmt de reformatie. De bevolking gaat over naar het nieuwe geloof', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, pp. 182-192
- Tupan, H.R., *Neemt, drinkt alle daeruyt. Avondmaalsbekers in Drenthe uit Nederlands-hervormd bezit 1600-1900*, Assen-Zwolle 1997
- Wildeman, M.G., 'Proeve van inventarisatie van het kerkzilver aanwezig bij de Nederlands Hervormde Gemeenten in Nederland', in: *De Wapenheraut* 12, Den Haag 1908, met aanvullingen in nr. 18 (1914), nr. 20 (1916) en nr. 21 (1917)

NOTEN

- 1 Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht te Wijk bij Duurstede (verder RHCZOU), Archief Hervormde Gemeente te Rhenen, plaatsingslijst doos 24, nog niet openbaar.
- 2 Een alooistreep verwijst naar het gehalte
- 3 RHCZOU, Oud Archief Rhenen 1337-1851 (verder OAR), inv.nr. 763 kerkrekening 1581/1582 Petri ad Cathedram
- 4 OAR inv.nr. 4. Policieboek. Ik heb nog niet kunnen achterhalen wat de vertaling is naar het gewicht in de 21^e eeuw. Ook is nog onbekend wat een kerkenlap is.
- 5 Nationaal Archief, Den Haag, Toegang 1.01.02 Resoluties Staten-Generaal, 1550-1796, inv.nr. 35, 1 mei 1610
- 6 Schotel, p. 98
- 7 Graas 2005, p. 79
- 8 OAR inv.nr. 6 Policieboek fo. 46
- 9 OAR inv.nr. 765a Kerkrekening 1620/1621
- 10 Met dank aan Ad de Jong voor zijn informatie bij zilversmedenexpert JanJaap Luijt te Utrecht
- 11 idem

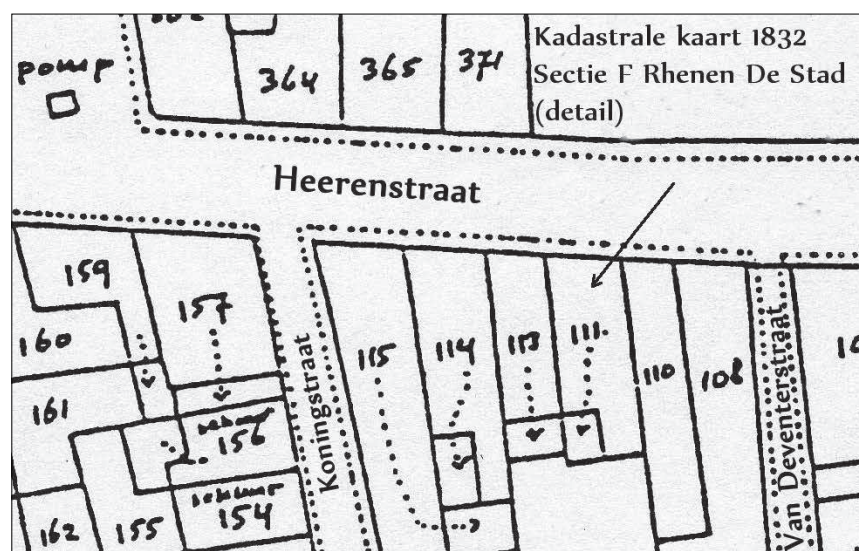
Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners

Het pand van Garage Van der Horst

Henk P. Deys, Ad J. de Jong en Ben W. van Laar

Reeds aan het begin van de 20^e eeuw bevond zich aan de zuidkant van de Heerenstraat een garagebedrijf van de familie Van der Horst met op de voorgevel drie gevelstenen uit 1620. Op twee gevelstenen komen familiewapens voor en op de middelste steen komt het IHS-symbool voor, het christelijk geloof symboliserend. Misschien is het daardoor dat dit pand in Rhenen ook wel aangemerkt werd als de 'zomerresidentie van de bisschop'. Het is onduidelijk hoe men tot deze benaming is gekomen.

Desalniettemin voldoende aanleiding om de geschiedenis van dit pand nader te onderzoeken. Het garagebedrijf was ooit rond 1900 begonnen door leden van de smedenfamilie Van der Horst. Dit artikel in de reeks 'Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners' wordt afgesloten met een genealogie van deze oorspronkelijk uit de buurt van Nijkerk/Ermelo afkomstige familie Van der Horst, mogelijk genoemd naar de buurtschap Horst bij Ermelo.

Kadasterkaart Sectie F, 1832 detail.

GESCHIEDENIS VAN HET HUIS HEERESTRAAT NO. 103, KADASTRAAL NO. F III, EN EEN BIJBEHOREND HUISJE DAARNAAST

In het boek *Achter Berg en Rijn*, Afb. 328, staat op een foto uit 1909 een markant pand met drie gevelstenen afgebeeld. Museum Het Rondeel bezit in haar collectie nog gipsafdrukken van deze gevelstenen. Op de linker steen staat afgebeeld ANNO met daarboven een gedeeld familiewapen, aan de linkerkant (heraldisch rechts) drie (vermoedelijk) distelbloemen op stengel en aan de rechterkant drie wassenaars (wassende manen). Op de tweede steen staat IHS, het symbool voor het christelijk geloof, en op de rechtersteen een jaartal 1620 met daarboven een gedeeld familiewapen: I. een zuil en II. een schuinbalk van aaneengesloten ruiten.

Het familiewapen op de eerste gevelsteen komt ook voor op een stoeppaal, die voor een pand in de Kruisstraat heeft gestaan. Deze stoeppaal werd in 1910 door de weduwe A. van Voorthuizen aan de toenmalige Oudheidkamer geschonken en bevindt zich nu in de collectie van Museum Het Rondeel (Inv.No. 270 NB 34). In de beschrijving staat dat deze stoeppaal gestaan heeft voor een huis in de Kruisstraat waar ooit

leden van de familie Verhuedt zouden hebben gewoond. Dit zou dus het 'Volhardt'-huis kunnen zijn, waarover is gepubliceerd in het januarinumnummer van *Oud Rhenen* van dit jaar.

Inmiddels is gevonden dat het genoemde 'Volhardt'-huis in 1574 in bezit van de familie Verhue(d)t (ook wel Verhuijt) is gekomen. Op 15 april 1574 kochten Adriaen Sweersz Verhuijt en Hillegout Fransdr. Verwaj het huis van de kinderen van Steven Thonisz Sprot en Ijtgen Goessensdr., die er daarvoor in gewoond hadden. Op een foto van de Kruisstraat, afgebeeld in het januarinumnummer van *Oud Rhenen*, zien we inderdaad een stoeppaal staan. Het wapen echter is

op deze foto niet herkenbaar.

In het huis er ten noorden naast hebben leden van de familie Vereest gewoond. De hypothese is dat we hier te maken hebben met het familiewapen Vereest. Op genoemde foto zien we ook een stoeppaal rechts voor dit huis. Bij verder inzoomen herkennen we een wapen met een kruis, het familiewapen (Vonck) van Lienden. Deze familie Vereest is na de Reformatie nog lang katholiek gebleven. Katholieken mochten begin 17^e eeuw geen functies in het stadsbestuur bekleden. Vandaar dat we dit wapen verder niet tegenkomen, bijvoorbeeld op zegels. Het wapen met de drie wassenaars, dat op het rechtergedeelte van de gevelsteen staat, zou kunnen duiden op een Van Utenweerde of Vastrick, gehuwd met

Stoeppaal met wapen in de Kruisstraat

De drie gevelstenen

een Vereest dus.

Op de derde gevelsteen komt een zuil voor, het wapen van bovengenoemde familie Verhuedt, aangetrouwd kennelijk aan een lid van een familie die een schuinbalk van aaneengesloten ruiten voerde. Hieraan hebben we nog geen familienaam kunnen koppelen. De familie Verhuedt te Rhenen was protestant. Van leden van deze familie hebben we wel zegels gevonden (zie januarinummer Oud Rhenen, pagina 16).

De tweede gevelsteen, die dus tussen de gevelstenen Vereest (katholiek) en Verhuedt (protestant) staat met het IHS-symbool, zou erop kunnen duiden dat het christelijk geloof het bindende element is tussen beide families.

Er is ooit geopperd dat dit huis de 'zomerresidentie van de bisschop van Utrecht' zou zijn geweest. Hiervoor is geen enkel bewijs gevonden. Misschien heeft deze veronderstelling te maken met het IHS-symbool dat op één van de gevelstenen voorkomt. Het jaartal 1620 zou eerder kunnen duiden op het jaar dat het pand in bezit kwam van de familie Vereest/Verhuedt. In 1620 vond een grote veldslag bij Praag plaats en werd Frederik van de Palts door de katholieken afgezet en verjaagd. Deze 'Winterkoning', zo genoemd omdat hij maar één winter (in 1620) koning was, kwam met zijn hofhouding uiteindelijk in Nederland terecht en had inderdaad een zomerresidentie te Rhenen, het zogenaamde Koningshuis, dat hij later in Rhenen liet bouwen op de plek waar ooit het Agnietenklooster stond.

Vaak duidt het IHS-teken ook op de aanwezigheid van Jezuïeten of was het een wat meer algemeen katholiek symbool. Na de Hervorming werden Jezuïeten wel als priesters gedoogd voor godsdienstonderwijs aan katholieken en bediening van de heilige sacramenten.

Misschien kwamen in dit pand wel katholieken bijeen als een soort van schuilkerk. Mogelijk was het een duiding dat

katholieken en Jezuïeten hier welkom waren..

Ook te Amerongen waren begin 17^e eeuw rondtrekkende Jezuïeten actief.

Rhenen en Amerongen, met de Cunerafeesten nog vers in het geheugen, waren nog best met een 'katholieke' saus overgoten. Zo had je einde 16^e eeuw te Rhenen naast het Cunera-gilde nog als religieuze gilden een Heilig Sacramentsgilde en een Heilig Kruisgilde, waartoe vooraanstaande families behoorden.

In Amerongen werden begin 17^e eeuw nog regelmatig Cunera-bedevochten gehouden.

Verder is het jaar 1620 net na de Dordtse Synode van 1618/19, toen er een Statenbijbel kwam. In Rhenen laat de Cunerakerk in 1620 twee zilveren avondmaalsbekers vervaardigen door een zilversmid in Utrecht. Al het 'Roomse' kerkzilver van de Cunerakerk was circa 1580 en vlak daarna ingeleverd. Daar waren ook twee zilveren bekers bij. W.H. Strous doet onderzoek aan het kerkzilver dat er ooit was en nog is (zie zijn artikel hierover elders in dit meinummer van Oud Rhenen).

Verder is vermeldenswaard dat 1620 in Rhenen een roerig jaar was. Volgens de Policieboeken kampte men met de aanwezigheid van vele bedelaars, vluchtelingen uit Duitsland, vanwege de Dertigjarige Oorlog die in 1618 begonnen was en Engelse soldaten die terugkwamen van de slag op de Witte Berg bij Praag einde 1620, waarbij Frederik van de Palts door de katholieken als koning van Bohemen werd afgezet en verdreven. Rhenen lag aan de doorgaande route naar het westen en was gevraagd onderdak te verlenen aan deze Engelsen, ondanks de tegenwerpingen van de stad dat men nauwelijks de eigen armen kon onderhouden.

Frederik van de Palts is in 1620 slechts 1 jaar (winter-)koning van Bohemen geweest. Museum Het Rondeel bezit een zil-

 De eerste motorfiets in Rhenen, 1921. Op de motorfiets Jan (3) van der Horst, links van hem zijn vader Jan (2) en rechts opa Gerrit Roelof

Het garagebedrijf in 1916. Boven de nieuwe, verbrede deur staat '1620 GARAGE 1913'. Op enkele bordjes staan de teksten 'ANWB Toeristen Bond van Nederland, Bonds Rijwielhersteller, Garage ANWB' en op een klein bordje 'ZONDAG'S GESLOTEN'. De personen zijn de Belgische vluchteling (1914) Joseph Schacht die bij Van der Horst in dienst was genomen, en voorts Ali, Gerard, Roelof en Jan (2) van der Horst. Zie ABR 327.

veren munt uit dat jaar met een afbeelding van Frederik van de Palts met op de achterkant zijn familiewapen. Later liet hij in Rhenen zijn zomerpaleis, het Koningshuis, bouwen.

Al met al was 1620 een gedenkwaardig jaartal voor het stadje Rhenen.

We vervolgen met de bewoningsgeschiedenis van het huis met de drie gevelstenen aan de Heerestraat en een bijbehorend kleiner huis, later met respectievelijk kadastrale nummers F111 en vermoedelijk F109.

17^E EEUW

In de 17^e eeuw is het huis met de drie gevelstenen in bezit van de familie Vereest, een katholieke familie. Leden van de familie Vereest behoorden tot de laatst overgebleven leden van het Cuneragilde en waren tevens lid van het Heylig Sacramentsgilde en het Heylig Cruysgilde in Rhenen. In de transporten voor het gerecht van Rhenen lezen we dat op 13-1-1686 Antoni en Jan Vereest namens de erfgenamen van zaliger Arien Tonisz Vereest ten behoeve van Herbert de Wijs en Cunera Vereest transportereren *seeckere huijs in de Lange Heerestraat met een kleijn huijsken daer annex*. Arien Tonisz Vereest was een zoon van Anthonis Adriaensz Vereest en Lijsbeth Sweersdr. Verhuedt. Dit echtpaar wordt in 1588 genoemd als lid van het Heylig Sacramentsgilde.

Molenaar Herbert Jansz de Wijs was uit Wijk bij Duurstede afkomstig. Hij trouwde in de kerk van Rhenen op 21-10-1664 met Elisabeth Gerritse van Alphen, die een dochter was van Gerrit Jansz den Olden, molenaar te Scherpenzeel, en Maria Pauwels van Esvelt (ook wel Estveld of Estvelt). Zij

lieten hun kinderen net als andere katholieke families te Rhenen vaak katholiek dopen in Indoornik, hoewel 'paapse' kinderen in die tijd ook wel in de Cunerakerk gedoopt werden.

In 1665, een jaar na zijn huwelijk, werd Herbert de Wijs het burgerschap van Rhenen verleend.

De familie De Wijs in Wijk bij Duurstede werd later deels protestant. In de Grote Kerk van Wijk bij Duurstede hangt een groot bord met wapens van ouderlingen en diakenen, waaronder die van leden van de familie De Wijs. Hun wapen was: in goud drie zwarte vogels. Vermoedelijk was dit een sprekend wapen met drie zangvogels (merels of lijsters). Met 'sprekend' wordt bedoeld dat de wapenfiguur de familienaam symboliseert. Zo voert de familie Kraai als wapen een zwarte kraai op goud. In Wijk bij Duurstede treffen we ook schepenen met de naam De Wijs aan. Hoewel molenaar Herbert de Wijs te Rhenen een belangrijk man was met

Zegel van Van Sanen/De Wijs. Collectie Jan Maarten Doorman

Cunera Vereest. Herbert de Wijs wordt in 1689 genoemd als eigenaar van de molen bij de Westpoort; deze molen gaat later over op zijn oudste dochter Maria de Wijs.

Op 3-6-1697 verschijnt Cunera Vereest als weduwe en boedelhoudster van Herbert de Wijs voor het gerecht van Rhenen als moeder van vijf onmondige kinderen. Voorts worden haar schoonzoon Jan ter Horst en Reijer de Wijs, raad en schepen te Wijk bij Duurstede, broer van Herbert de Wijs, genoemd als voogden van deze kinderen.

18^e EEUW

Op 9-12-1713 verschijnen voor het gerecht Juffr. Cunera Vereest, weduwe van Herbert de Wijs, vrouwe Maria de Wijs, weduwe van majoor Lennip, Anthonij de Wijs, koopman in wijnen te Amersfoort, Gerardt de Wijs, lieutenant, Elisabeth de Wijs, bejaarde dochter, en Adriana de Wijs, huisvrouw van Jean Colas, tevens voor Hendrik de Wijs, een onmondige zoon van Herbert de Wijs, conform een procuratie d.d. 8-1-1710 bij notaris Gerardt van Zwol.

De katholiek gebleven Anthonij de Wijs en zijn broer Gerardt de Wijs vertrekken later naar Amersfoort. Uit deze tak van de familie zijn wel zegels met hun familiewapen bewaard gebleven (zegelcollecties Jan Maarten Doorman en Gemeente Archief Amsterdam).

Op deze zegels komen inderdaad de drie vogels voor die ook voorkomen op de wapens van de protestantse leden van de familie in Wijk bij Duurstede. Hun zuster Maria de

De (oude) Van Deventerstraat, gezien naar het zuiden, Rechts het schuurtje F109 en verderop de stenen schuur uit van de Hinderwetvergunning 1912. In de deuropening kijkt Jan (2) van der Horst (achter de man met strohoed) ons aan. Op de voorgrond staat het huisvuil gereed om door Janus van Zetten ('de Snuut') te worden opgehaald, op de achtergrond de tapijtfabriek van Van Wijngaarden. Foto ca. 1915. Zie ABR 527.

de nodige bezittingen, konden hij en zijn kinderen geen positie in het stadsbestuur van Rhenen bekleeden omdat ze katholiek waren. Van hem is dan ook geen zegel bekend met zijn familiewapen. Herbert de Wijs trouwt te Rhenen op 1-1-1682 als weduwnaar met

Wijs bleef eveneens katkoliek en trouwde in 1691 met majoor Wernard Jacob van Lennep; in 1736 wordt zij genoemd als zijn weduwe. Maria de Wijs overlijdt in 1749 te Wijk bij Duurstede.

W.W. Brouwer uit Duiven, afstammeling van Hendrik Brouwer, later molenaar op de buitenmolen (Westmolen), heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de geschiedenis van deze molen en de structuur van de familie De Wijs. Deze zal hier ongetwijfeld over publiceren in de toekomst.

Kennelijk heeft later op 1-1-1723 een boedelscheiding plaatsgevonden en wordt in oktober 1724 het huis met bijbehoren door de erven De Wijs verkocht aan Aert van Brummen, gehuwd met Judith van Papevelt. Het huis is dan tijnsplichtig aan het Huis ter Lede (in vroeger tijd was het huis tijnsplichtig aan de Graven van Cuijlenburgh). Aart van Brummen was als j.m. van Rhenen op 25-1-1702 te Rhenen getrouwd met Judith van Papeveld, weduwe van Dirck de Vrindt. Zij transportereren het huis en toebehoren aan bakker Jan van Daalen en zijn vrouw Geertruyd van Bregt, die het tot 1774 in hun bezit houden. Johannes van Daalen, j.m. geboren te Arnhem, wonende te Rhenen, ondertrouwd te Rhenen 19-7-1748 en trouwde, met attestatie naar Utrecht, daar op 4-8-1748 met de te Utrecht wonende Geertruijt van Brecht. De afkorting j.m. in de trouwboeken staat voor 'jonge man', hetgeen wil zeggen dat hij vrijgezel was. Dit j.m. wordt vaak gevolgd door de naam van de plaats van herkomst of de geboorteplaats. Daarna gaat het geheel over op zijn zoon Evert van Daalen, eveneens bakker, overl. Rhenen 3-6-1835, en zijn uit Achterberg afkomstige vrouw Sijgje Gerritsen, overl. Rhenen 5-4-1835, dochter van Gerrit Jansen en Evertje Elasse. Zij waren op 25-7-1784 te Rhenen getrouwd. Zij gaan later zelf in het huisje ernaast wonen en dan woont in het hoofdhuis de bakkersfamilie Du Pré. Bakker Harmen Jan du Pré was uit Winterswijk afkomstig. In het huis met toebehoren is met de komst van Aert van Brummen uiteindelijk een bakkersbedrijf gevestigd, later voortgezet door de familie Van Daalen.

Heerenstraat ca. 1902. V.l.n.r. de panden F106; Van Deventerstraat; F108, F110, F111, F113. Nieuwe nummers F842; 840, 939, 838, 837. F110 heeft één muuranker.

DE 19e EEUW EN DAARNA

DE MENSEN

Jan (1) van der Horst, geboren in 1808 in Nijkerk als zoon van Hendrik van der Horst en Antje van Dompelaar, kwam omstreeks 1832 in Rhenen terecht. Hij was tabaksplanter, maar ook bakker, woonde in de Heerenstraat F111)

De Heerenstraat anno 1913. Het witte pand met de wapenschilden wordt afgebroken ten behoeve van Garage Van der Horst. Het schoon metselwerk van de nieuwe voorgevel is reeds hier en daar zichtbaar. Geheel links het hoekpand, voorheen Ten Boske, op de foto de winkel van Job. Baars 'Koffie en Thee, Tabak en Sigaren'. Direct ernaast de nieuwe voorgevel van 1906 met het boogvenster (oud F110). Zie ABR 317.

en trouwde met Dirkje van de Weert (Rhenen 1803). Als oudste kind werd Gerrit Roelof (1834-1914) geboren en er zouden nog vier kinderen volgen, waaronder Martina Geertruida, die later met buurjongen Willem ten Boske trouwde. Moeder Dirkje overleed in 1859 en Jan vertrok in 1876 naar zijn geboorteplaats. Het echtpaar Van der Horst

Jan (2) van der Horst.

woonde in een huis van bakker Evert van Daalen, een huis dat eerder bewoond werd door Harmen Jan du Pré, broodbakker uit Winterswijk, die verhuisde naar de Weversstraat.

Gerrit Roelof stond aanvankelijk in de burgerlijke stand ingeschreven als arbeider, later als ijzersmidsknecht. Hij vertrok in september 1859 naar de gemeente Haarlemmermeer, een maand vóór het overlijden van zijn moeder. Wat hij in de volgende tien jaren heeft gedaan is onbekend. In ieder geval kwam hij in juni 1869 terug uit Lienden en vestigde zich als smid in zijn ouderlijk huis. De noodzakelijke Hinderwetvergunning had

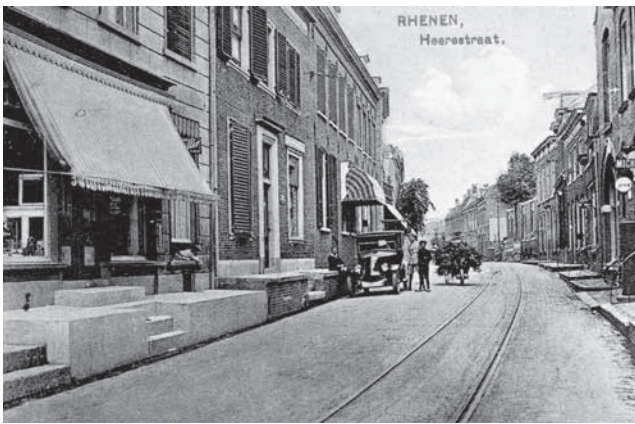
hij gekregen in februari voor 'het daarstellen van een grofen hoefsmederij'. Buurman Willem Frederik ten Boske had tevergeefs bezwaar ingediend omdat hij waardevermindering van zijn huis vreesde als gevolg van gedreun en brandgevaar. In 1888 kreeg Gerrit Roelof toestemming op de stoep aan de oostzijde van zijn huis een ijzeren hekje aan te brengen. In dit pand hebben ook nog (1850-~) tegelij-

Jan (3) van der Horst, foto 1960.

De Heerenstraat ca 1902. De panden ten oosten van de Van Deventerstraat. De ladder van de glazenwasser staat tegen het voormalig kantongerecht. Geheel rechts de Van Deventerstraat.

De Heerenstraat in 1925. Rechts bij de benzinepomp Garage Van der Horst. Bij de rechter boom de schutting voor het in afbraak zijnde oude kantongerecht t.b.v. de nieuwe Garage Van der Horst. Midden een Renault van 1924. Links van de auto Boekhandel en drukkerij Waiboer.

De Heerenstraat op 31-12-1912. Rechts de kruidenierswinkel van Piet Stolp, op de deurruit enkele reclameposters van o.a. Karnemelkzeep van de Gebrs. Dobbelman en een van J.C. Boldoot. Midden op de foto op en ruitje een ovaalvormige plakker staat: B.S.A. met een randtekst: 'CYCLES BUILT OF B.S.A. FITTINGS.'

kertijd gewoond Jan van Es (zadelmaker) geh/m Gerritje (Gerarda) van Binnendijk met kinderen, en korte tijd (1852-1853) ook Jan T. Ligtelijn geh/m Bartha van Hattum. Gerrit Roelof trouwde in 1872 met Johanna Wildeman (geb. Rhenen 1843) en het paar kreeg vier kinderen, waarvan de oudste, Jan (2) in 1876 geboren werd. Jan is in 1893-1894 een jaartje in Doorn geweest; hij was toen 17 à 18 jaar. Hij trouwde (ca

Heerenstraat met het kantongerecht, rechts de winkel van Edel ca. 1920

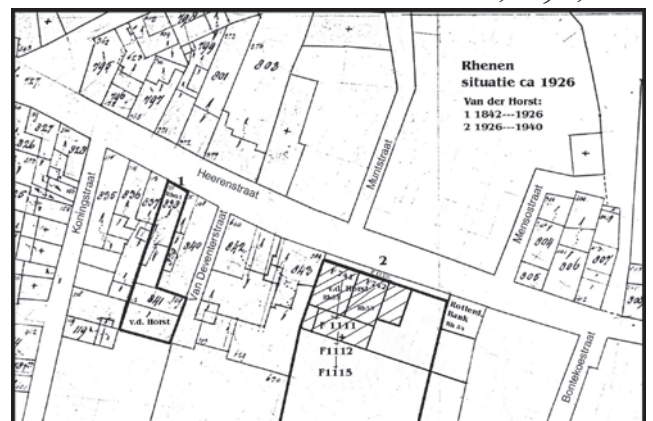

1904) met Johanna Magdalena van Maanen (geb. Maartensdijk 1875). Jan (2) heeft vermoedelijk in Doorn stage gelopen, want hij vestigde zich in 1907 naast zijn vader als ijzersmid in hetzelfde bedrijf aan de Heerenstraat. Hij kreeg vijf kinderen, waaronder Jan (3) (1905-1998) en Gerard (1909-1998). Een dochttertje overleed een jaar na de geboorte. Aanvankelijk hebben Jan en Roelof de zaak van vader overgenomen, maar Roelof heeft zich laten uitkopen, waarna hij in Veenendaal handelaar werd in auto-onderdelen. Jan kreeg 3 dochters, maar geen van hen wilde in de garage werken. Toen is uiteindelijk de zaak in 1962 verkocht. Koper werd de weduwe van G.J.H. de Rhoter, die intussen hertrouwd was met W. Veldhuizen. De Rhoter was tegen 1932 in Rhenen begonnen met een taxibedrijf, waarna hij rond 1937 aan de

De originele poster van Boldoot, die zichtbaar is op de deurruit van Stolp.

Kadasterkaart sectie F, ca 1926, detail.

KLM-luchtfoto van 1930. Links de Heerenstraat. Het grote vierkant gebouw is de nieuwe garage, links daarvan het kantoor van Van Wijngaarden met verder links de tapijfabriek. In het kantoorgebouw zijn thans 3 appartementen ingebouwd.

Bouwtekening van de nieuwe garage in 1925.

Fred. v.d. Paltshof nr. 2 een garagebedrijf startte. De Rhoter werd in 1948 Fiat-dealer. In 1962 werd het pand van Van der Horst betrokken, naast dat aan de Paltshof. Henk de Rhoter kwam in 1960 in de zaak.

Garage Van der Horst in mei 1940.

Detail van een foto met de Heerenstraat in mei 1940. Het puin is nog niet opgeruimd.

Jan heeft nog enkele jaren in de villa Vrede-Oord aan de Heerenstraat gewoond, daarna nog enige jaren boven de zaak en in 1963 is hij verhuisd naar de Nude, het eerste huis rechts na de Grebbesluis. Hier leefde hij als pluimveehouder. Hij vertrok in 1974 naar Scheemda. Jan is uiteindelijk in 1998 in de Tollekamp gestorven. Een bijzonderheid is nog dat Jan eind april 1945 als vrijwillig chauffeur heeft meegewerkt aan de *Operatie Faust*, het door de geallieerden, met toestemming van de Duitse bezetter, zenden van voedseltransporten vanuit bevrijd Gelderland naar bezet Utrecht.

DE PANDEN

Jan (1) van der Horst, tabaksplanter, kocht in 1842 het perceel Heerenstraat F111 van Evert van Daalen, die bakker was en even verderop woonde. In 1873 ging het pand over op Gerrit Roelof (smid) en in 1886 kocht hij er een klein stukje tuin bij van de westelijk wonende buurman Brand van Dijk, die wij kennen als klepperman (ABR 315). In 1899 kocht Gerrit Roelof van de andere buurman, oostelijk, op de hoek met de Van Deventerstraat, zijn zwager Willem ten Boske, een schuurtje, dat van zijn tuin naar de Van Deventerstraat liep. Buurmans goed is maar één keer te koop, dacht Gerrit Roelof, want ook kocht hij nog in 1899 het hoekpand aan de Heerenstraat/Van Deventerstraat (F108). In 1906 sloeg Jan een grote slag, want toen verwierf hij het aangrenzende pand F110, waarmee hij drie huizen op een rij bezat, op de westelijke hoek van de Van Deventerstraat. Dit pand, met één muuranker in de voorgevel, was in korte tijd enkele keren van eigenaar gewisseld. Kennelijk is het een speculatie-object geweest. In elk geval werd het pand afgebroken en met behulp van de 'stadsarchitect' Derk Hoiting kreeg het een nieuwe gevel met een groot boogvenster en een Y-vormige middenstijl (ABR 327, 329).

Jan (2) van der Horst nam de zaak van zijn vader G.R. van der Horst omstreeks 1900 over. Jan kreeg naast de smederij/hoefsmederij steeds meer werk met de reparatie en zelfs fabricatie van rijwielen. Een klein bordje vermeldt 'ZONDAG'S GESLOTEN'. Jan was gehuwd met een dochter van ds. J.

Garage De Rhoter in het oude pand van De Koning van Denemarken. Links was de deur van de brandweercentrale. Achter de persoon was de toegang tot de Garage en autoverhuur. Boven was het nog steeds de 'Zaal van Altena', waar feestpartijen, dans- en toneelavonden werden gehouden. Let op de tramrails, het stuk na de splitsing was bedoeld om de tram vanuit Zeist te laten wachten op de komende tram vanuit Arnhem. Ca.1936.

Kijne en tijdens de laatste jaren vóór de oorlog scriba van de Nederlands Hervormde Gemeente. Geheel rechts tegen de gevel is een bordje aangebracht: 'GARAGE A.N.W.B. TOERISTEN BOND VAN NEDERLAND'.

In 1912 werd in de zijstraat, de Van Deventerstraat, de schuur ingericht als ijzersmederij (ABR 526, 332). Onder leiding van bouwkundige J. Smit werden de oude toegangsdeuren vernieuwd en hier kwam ook de wasplaats voor de auto's. Er zouden hoogstens 4 personen werkzaam zijn en er zouden geen krachtwerktuigen worden gebruikt. In 1920 werd de aanvraag van Jan van der Horst, grof- en kachelsmid, toegestaan voor het plaatsen van een motor van 2 eff. PK van 440 Volt voor het drijven van een draaibank, boormachine enz. in zijn werkplaats aan de Van Deventerstraat. Omdat het bedrijf zich inmiddels van smederij via rijwielhersteller tot autogarage had ontwikkeld, bleek dat de voordeur te smal was om auto's naar binnen te laten. Onder leiding van bouwkundige J. Smit werd daarom in 1913 de gehele voorgevel van F111 vervangen (ABR 317, 327). Er kwam een 40% bredere, getoogde voordeur, de zijingang bleef bestaan en in plaats van twee kwamen er in de verdieping drie vensters; de drie historische

gevelstenen werden gehandhaafd. De veronderstelling dat dit pand vroeger ooit eens de zomerresidentie van de bisschop van Utrecht zou zijn geweest, mist elke grond. De drie gevelstenen zijn in mei 1940 met de gehele omgeving teloor gegaan. Museum Het Rondeel bezit echter nog gipsafdrukken (zie afbeeldingboven).

Jan behoorde in Rhenen tot de vroegste autobezitters, met het kenteken L271. Hij adverteerde met: *Automobielen, garage, olie, benzine, motorfietsen en rijwielren. Auto's te huur.* In 1910: *Garagehouder.*

In 1923 kreeg de NV Acetylena te Rotterdam, bijkantoor te Arnhem, toestemming tot het oprichten bij de garage van een inrichting tot het bewaren van benzine, bestaande uit een Milwaukeepomp met ondergronds reservoir van ten hoogste 2000 liter.

Broers Gerrit Roelof en Gerard zijn ook beiden goed terechtgekomen. Gerrit Roelof bezat in Veenendaal zoals wij al zagen een zaak in auto-onderdelen, en

Gerard had een goede baan bij Shell in Den Haag. Hij was verantwoordelijk voor het tankwagenpark van Shell in heel Nederland, waarmee diverse brandstoffen werden vervoerd, o.a. kerosine naar Schiphol destijds. Hij had niets met de garage.

NIEUW PAND

Het bedrijf, dat aanvankelijk vooral het merk Renault voerde (later Hillman), breidde zich uit. De ruimte werd te klein

Interieur Garage de Rhoter aan de Herenstraat, met 6 hefbruggen..

Garage De Rhoter, 1963, na de overname van Garage Van der Horst.

en Jan (3) kocht in 1925 van de Gemeente een groot stuk grond aan de Heerenstraat. Deze grond was eerder in bezit van de familie Sandbrink. Jan verkocht het meest oostelijk gedeelte in 1929 aan de Nationale Bankvereniging Utrecht, die er een bankgebouw in vestigde dat in 1934 verkocht werd aan de Rotterdamsche Bankvereniging. De gemeente behield een strook (F1110) langs de Heerenstraat met het oog op toekomstige verbreding van de openbare weg. Dat dit reeds na luttele jaren zijn beslag zou krijgen heeft niemand ooit voorzien. De aankoop betrof het opgeheven oude kantongerecht, dat 2 huisnummers had (42 en 44) en ook 2 kadastrale nummers; F741 en 742. Na het kantongerecht (opgeheven in 1870) is het woonhuis geweest, o.a. van ir. J.M. Telders, de ontwerper van de Rhenense spoorbrug, maar ook politiebureau, opvangshuis van Belgische vluchtelingen en distributiekantoor. In 1926 heeft Van der Horst het gebouw afgebroken en er kwam op het resterende deel (F741 en F742 -> F1111, F1112) een zeer modern garagepand te staan met 2 bovenwoningen. Het nieuwe perceel kreeg twee huisnummers, die in de officiële gemeentelijke administratie omschreven werden als garage (nr. 52 -> 44) en smidswerkplaats (nr. 54 -> 46). In de twee bijbehorende bovenwoningen kwamen Jan van der Horst en mej. J.J. Moinat te wonen. Zij was een dochter van de bekende muzikleraar-organist A.C. Moinat. In 1927 en 1928 hebben er nog verbouwingen op de oude locatie plaatsgevonden, volgens bouwvergunningen resp. aan Hartog Frankfurt te Wageningen/Arnhem (ons onbekend) en J. van der Horst. Ook in 1937 en 1939 werd er op verzoek van J. van der Horst verbouwd, beide keren door het aannemersbedrijf van W. Klaassen.

woning aan de Heerenstraat. Er zouden 2 elektromotoren gebezigd worden met een gezamenlijk vermogen van 2,25 PK als beweegkracht voor een draaibank, boormachine, slijpmachine en smidventilator. Stroom zou worden betrokken van de Provinciale Utrechtsche Electriche Centrale. De Bataafsche Import Maatschappij, met het verkoopkantoor van 'Koninklijke Shellproducten, voorheen NV Acetylena', verzocht (1926) de pomp voor de oude garage (ABR 333) te mogen verwijderen en (1925) een benzine-installatie met een ondergronds reservoir van ten hoogste 4000 L en bovengrondse aftapinrichting op het nieuwe terrein van J. van der Horst te mogen plaatsen.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

De geraadpleegde bronnen zijn grotendeels dezelfde als vermeld bij vorige artikelen in de rubriek 'Oude huizen in de Rhenense binnenstad en

Taxi's van Garagebedrijf De Rhoter waren steeds aanwezig bij feesten, partijen en diverse optochten.

hun bewoners, verschenen in Oud Rhenen in de periode 2012-2016. Belangrijke bronnen met informatie over eigenaars en bewoners van de huizen vormen ook dit keer weer vooral de transporten voor het gerecht van Rhenen, notariële archieven, de Doop- Trouw- en Begraafboeken van Rhenen en Bevolkings- en Burgerlijke Stand-registers van Rhenen vanaf 1812 tot 1920.

Deze bronnen kunnen alle worden geraadpleegd in het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHC ZOU), Archieftoegangen No.'s 63, 66 en 152.

Overige bronnen zijn o.a.:

Over gebeurtenissen te Rhenen in het jaar 1620 zie ook: D. van Manen, *Aanzenlijk vlek in 't Stichtse* (Veenendaal 2001) en de Politieboeken van de stad Rhenen, Toegang 152

H.P. Deys, J.M. Doorman en A.J. de Jong, *De woning van de familie Volhardt in de Kruisstraat*, Oud Rhenen 35, januari 2016, p. 12 e.v.

Te Rhenen en Amerongen stonden de Cuneraverering en de jaarlijkse Cunerafeesten centraal tot einde 16^e en begin 17^e eeuw. Men was na de Reformatie waarschijnlijk redelijk tolerant ten aanzien van families die katholiek gebleven waren. In Amerongen waren rondtrekkende Jezuiten nog lang openlijk actief voor bediening van de heilige sacramenten. Zie bijvoorbeeld Piet Tuik, *De kerk van het Heylig Cruys en Sint Andreas* (Amerongen 2004).

Over de geschiedenis van de Westmolen en de familie De Wijs werd informatie verkregen van de heer W.M.M. Brouwer te Duiven, die te zijner tijd hierover nader zal publiceren.

Het familiewapen van de protestantse tak van de familie De Wijs in Wijk bij Duurstede is aangetroffen op wapenborden, die hangen in de Grote Kerk en het Oude Stadhuis te Wijk bij Duurstede. Deze zijn beschreven door Ad J. de Jong in het boek *Familiewapens in Zuidoost Utrecht* (Voorthuizen 2015).

Zegels te Amersfoort met het familiewapen Van Sanen/De Wijs, met de drie vogels, bevinden zich in het Gemeente Archief te Amsterdam,

Toegang 301, Archief van de familie Muller en Aanverwante families, Inv. No. 9 en een privé collectie van Jan Maarten Doorman te Rhenen, die het archief van zijn oudoom S.J. Schermer (Amsterdam 1901-1988) in zijn bezit heeft. Zie ook: Mr. Joan Muller, *Bijdrage tot de genealogie van het uit de provincie Utrecht stammende geslacht De Wijs*, Ned. Leeuw 1926, kolom 56-61; Mr. Joan Muller en S.J. Schermer, *Genealogie van het Hoornsche geslacht Van Sanen*, Ned. Leeuw 1939, kolom 458-472

Bouwvergunningen en Hinderwetvergunningen tot (1941)

Kadastrale leggers, de artikelnummers: 75, 586, 865, 1845, 2338, 2376, 3138, 3238, 3277 en 4314

Foto's H.P. Deys en H. de Rhoter

Voor wie liever de Rh-nummers wil bekijken, zoals weergegeven in Achter Berg en Rijn (ABR) p. 87, geven wij hier de vergelijkbare nummers: F106 -Rh 58; 108-59, 110-60, 111-61. Let wel, bij wijzigingen in kadastraal opzicht verandert het oorspronkelijke nummer. F duidt op sectie F

Advertenties van de vier Rhenense autogarages uit het adresboek van de VVV uit 1950.

TABEL

Jaar	Bewoner	Beroep	Eigenaar	Adres	Kadaster
1830	Harmen Jan du Pré g/m Hendrikje Breunissen (verhuist naar Rijnstraat F 42)	broodbakker 1831 toestemming tot oprichten van een bakkerij	Evert van Daalen (bakker)	Heerestraat A 103	F 111
1832 1843	Jan (1) van der Horst g/m Dirkje vd Weert c.s.	tabaksplanter bakker,	Jan (1) van der Horst c.s.	Heere(n)straat A 103	F 111
1862 1869	Jan (1) van der Horst Gerrit Roelof vd Horst	tabaksplanter; smid	Jan (1) van der Horst c.s.	Heerenstraat A 103 > A 111	F 111
1874	Gerrit Roelof vd Horst g/m Johanna Wildeman	smid	G.R. v.d. Horst	Heerenstraat A 111	F 111
1887	Gerrit Roelof vd Horst g/m Johanna Wildeman	smid	G.R. v.d. Horst c.s.;	Heerenstraat A 216 > 589 > 41	F 838
1900	Gerrit Roelof vd Horst g/m Johanna Wildeman	smid	G.R. v.d. Horst	Heerenstraat -	F 838 > F988
1907 ca. 1925	Gerrit Roelof vd Horst g/m Johanna Wildeman Gerrit Roelof vd Horst g/m Johanna Wildeman	smid ijzersmid, rijwielhersteller	G.R. v.d. Horst Jan (2) v.d. Horst	Heerenstraat - Heerenstraat A 216 > A42 > 34	F 1024
	NIEUW PAND				
ca. 1925	Jan (3) van der Horst g/m Pieterella Kijne	garagehouder	Jan (2) v.d. Horst	Heerenstraat A 46	F 1111 1112 -> F1115
1940	verwoesting	1941 onteigening	Gemeente Rhenen	Heerenstraat	---

cunera
endless

www.cunera.nl

telefoon (0317) 619 001, info@cunera.nl

DICK VAN LAAR

BOUWKUNDIG ONTWERP - EN TEKENBUREAU B.V.

Wij verzorgen complete aanvragen ten behoeve van:

nieuwbouw, verbouw, restauratie, renovatie,
milieuvergunning, vergunning brandveilig gebruik; Indien
gewenst met bodemonderzoek, bestek en toezicht tijdens de
bouw en onafhankelijk bouwkundige advisering

Elsterstraatweg 83, 3922 GE Elst (Utr),
tel: 0318-47 25 22, Fax: 0318 - 47 22 16,
info@botdickvanlaarbv.nl www.botdickvanlaarbv.nl

RESERVEREN! 0317 - 619 003
of info@paviljoen.nl

*Veel meer
dan alleen een
hotel!*

*Gezellige brasserie, sfeervol restaurant met
warm ingerichte serre!*

Open voor:

- Lunch en een kopje koffie
- Borrel en diner

Uitermate geschikt voor:

- Feesten en partijen
- Vergaderingen

HOTEL **'t PAVILJOEN**
RESTAURANT *le Maquisard*

Hotel 't Paviljoen, Restaurant 'Le Maquisard'
Grebbeuweg 103-105 - 3911 AV Rhenen
Telefoon (0317) 619 003 - Fax (0317) 617 213
E-mail: info@paviljoen.nl
Internet: www.paviljoen.nl

APOTHEEK DEYS
Nieuwe Veenendaalseweg 47
3911 ME Rhenen
T: 0317-612481
F: 0317-617285
E: info@apotheekdeys.nl
W: www.apotheekdeys.nl

*Het vertrouwde adres
voor al uw
geneesmiddelen!*

Opgericht 5 oktober 1907
Onderscheiden met de Koninklijke erepenning